

Lyyra ja säkkipilli Itämerellä. Ongelmakeskuksina sanat *harppu* ja *pilli*

Kantagermaanien kieleen oli kuulunut kolme varhaista sanaa, jotka ovat liittyneet soittimiin ja liittyvät yhä. "Varhaisella" tarkoitan tässä lähinnä myöhäistä kivikautta, pronssikautta ja varhaista rautakautta, ja "kantagermaaneilla" tarkoitan kulttuurisesti yhtenäistä väestöä, joka eli lähinnä Pohjois-Saksassa, Tanskassa ja eteläisimmän Skandinavian rannikoilla aina 200-luvulle saakka jKr. Kantagermaaninen yhtenäiskulttuuri mureni kansainvaellusten myllerryksissä¹. Kolme mainittua sanaa olivat rekonstruoiduissa asuissaan **harppōn*, **swiglōn*- ja **hurna*, ja ne kertovat selkeästi jotain keskeistä varhaisten germaanien soittinmaailmasta. Nykysaksassa nämä sanat ovat asuissa *Harfe*, *Schwegel* ja *Horn*.

Tässä artikkelissa tulen pelaamaan itämerensuomalaisten kulttuuriin kuuluvilla soitinsanoilla. Koska itämerensuomalaiset eivät kuitenkaan ole käyttäneet sanan **hurna* johdannaisia (sillä heillä jo oli valmiina omat sanat, nimittäin suomalais-karjalainen *torvi* ja suomalais-volgalainen *sarv[i]*)², en puutu sanaan **hurna*.

On kuitenkin syytä mainita, että ainakin heimosuomalaiset (eli varsinaissuomalaisten esivanhemmat lounaisrannikolla) olivat toki tunteneet tuon sanan, joka on kivetymänä säilynyt suomen kielessä. Tarkoitan tässä ilmausta *mennä hornan tuuttiin*. Nykysuomalainen kokee ilmauksen käskyksi *painua helvettiin*. Asia on mielenkiintoinen sen vuoksi, että kovin epäselvää on, mitä tämä *horna* tarkoittaa,

¹ Tulen tässä artikkelissa operoimaan lingvistien kieli- ja aikatermein. Näitä ovat mm.:

kantagermaani	?2000 eKr–250 jKr.	muinaisyläsaksa (-eteläsaksa):	600–1110
kantasuomi	?1500 eKr–500 jKr.	muinaisalasaksa (muinaissaksi):	800–1200
gootti:	300-luku jKr.	muinaisruotsi:	825–1520
kantaslaavi	n. 1000 eKr.-800 jKr.	keskialasaksa (pohjoissaksa):	1200–Luther
kantaskandinavia:	250–825 jKr.	keskiyläsaksa (eteläsaksa):	1100–Luther
anglosaksi (muinaisenglanti):	700-1100 jKr.	nykyruotsi:	1520–

² Täsmennettäköön, että suomen *torvi* on neoliittinen laina yli 4000 vuoden takaisesta esikantabalttilaisesta ilmauksesta **taure-rage*, joka sananmukaisesti merkitsi 'härän-sarvea', ja jossa **rage* on sukua nykyvenäjän sanalle *rog* 'sarvi' ja -intian sanalle *rāga*. Sen sijaan *sarv(i)* on muistuma Volgan suomalais-ugrialaisten ikivanhoista suhteista eteläpuolellaan asuneisiin arjalaisiin (=orjiin), jotka puhuivat kantairanilaisia kieliä ja hoitivat nautakarjaa. Vrt. Leisiö 1983.

miksi se merkitsee myyttistä pahaa paikkaa, ja mitä on *tuutti*? Jos ilmauksen kytkee yleisgermaaniseen äänimagiaan, sisältö käy ymmärrettäväksi. Vanhan käsityksen mukaan keväisin oikealla hetkellä puhalletun torven ääni puhdisti ympäristön pahoista hengistä ja voimista niin suurelta alalta, jonne tuon torven pauhu kantoi. Sanonnan pohjalla näyttäisi alkuaan olleen **hurnan tuutti*, joka ilmaus oli suomen kielessä täytynyt tuntea jo ajanlaskumme alkupuolella. Sanonnan perimmäisenä tarkoituksena oli käskää joku ‘niin kauas kuin sarven ääni kuuluu’ tai oikeastaan: ‘niin kauas, ettei *horna*-sarven ääni enää kuulu!’.

Suomalaisen *tuutin* pohjalla on taas ilmeisesti kantagermaanien **tūta*-sanue³, joka on merkinnyt sekä sarven ääntä (kuten nykysaksan *Horn-tute*; vrt. suomen *tuutata*), ja sitten myös sarvea (vrt. 300-luvun gootin *thut-horns* ‘trumpetti’) ja sen muotoista muuta esinettä. *Horna* mytologisena paikkanimenä saattaa selittyä samaisen **hurna* ‘sarvi’-sanavan avulla, jos ajatellaan, että *horna*, jota ei voida johtaan mistään kotoperäisestä juuresta, oli alkanut merkitä myös samaa kuin *hornan tuutti* eli jotain ‘hyvin kaukana olevaa’, ja tätä kautta myös ‘syvää’ unta ja šamanistista tilaa, jonka aikana tietäjän ja šamaanin sielu vaelsi kaukana ihmisen reaali maailmasta. Tästä ei olisi enää pitkä matka myöhempään kristilliseen näkökulmaan, jonka mukaan loveen lankeaminen oli Saatanasta, ja *hornaan* ajautunut tietäjä vieraili Helvetissä.

Palaan pääaiheeseen. Tässä artikkelissa tulen ensin käsittelemään kantagermaanien vanhinta kielisoihtinta, lyyraa, ja sen suhdetta itämerensuomalaiseen soittimistoon. Koska Suomesta ei tätä soitinta ole löytynyt, päätelmät on johdettava välillisesti hyödyntämällä tietoa, jota voidaan saada sanan *harppu* avulla. Toisena tarkastelen nuorempaa, erityisesti virossa, vatjassa, inkerissä ja suomessa esiintyvää sanaa *pilli*, jonka olemassaolosta on erilaisia käsityksiä. Ydin-kysymykset kuuluvat: miten Itämeren ääriellä eläneiden väestöjen voidaan tulkita olleen vuoro vaikutuksessa muiden yhteiskuntien jäsenten kanssa tarkastelemalla soitinten nimiä ja niihin liittyneitä soittimia?

I. Ensimmäinen hypoteesi: *harppu* vs. *kantele*

Lingvistit ovat katsoneet sanan *harppu* palautuvan keskiajan skandinaaviseen sanaan *harpa*⁴. Olen tässä asiassa epäileväällä kannalla. Sanahistoriallisen analyysini lähtökohtana on se, että suomen kielessä on useita erillisiä *harp*-sanoja, joiden keskinäistä suhdetta ei ole kunnolla määritetty. Lähden siitä, että suomen kaikilla *harp*-alkuisilla sanoilla on yhteinen lähtökohta. Lainat vain on omaksuttu eri aikoina ja erilaisissa konteksteissa, ja niiden pohjalta suomalaiset ovat johtaneet uusiakin ilmaisuja, joita lainanantajien kielessä ei ole ollut. Tarkoitin nyt sellaisia

³ Vrt. SEO: sub voce *tut*; *tuta*¹ ja *tuta*².

⁴ SKES I: s.v. *harppu*.

sanoja kuten *harppa*, *harppoa*, *harpata*, *harppia*, *harppi* ja *harppu*. Palaan tähän myöhemmin.

Elof Hellquist selittää skandinaavisen sanan *harpa* 'kielisoitin' seuraavasti⁵. Vaikka sanaa ei löydy Wulfilan 300-luvun gootinkielisestä raamatunkäännöksestä⁶, sitä on pitäminen kantagermaanisenä (**harp(p)ōn*), ja sen asuja ovat mm. muinaisruotsin *harpa*, muinaisyläsaksan *harppfa* ja -alasaksan *harpe* sekä anglosaksin *hearpe* (= nykyenglannin *harp*). Hellquistin tulkinnan mukaan sana **harp(p)ōn* on sukua nykyislannin verbeille *herpa* 'nipistää = knipa' sekä *herpast* 'draga sig krampaktigt tillsamman = nykiä kouristuksenomaisesti yhteen'. Nämä pohjautuvat taas kantaindoeuroopan verbiin **karp* ~ **kerp* 'karistaa, leikata'⁷ (vrt. latvian *karpīt* 'raapia' tai suomen *kerppu*, lehtipuusta kesällä riivittyjen oksien nippu).

Edellä sanotun perusteella voitaisiin ymmärtää kantagermaanien tunteman kielisoittimen nimityksen tausta. Sen kieliä oli soitettu sormin näppäilemällä ja germaanit olivat kutsuneet koko soitinta sanalla **harp(p)ōn* juuri näppäilevien sormien 'nykivän' liikkeen mukaan. Täten soitin merkitsee kirjaimellisesti samaa kuin 'nyyttävä', 'näppäiltävä'. Sanan ja jonkinlaisen soittimen voi arvella tunnetun kantagermaanien keskuudessa jo ennen ajanlaskumme alkua. – Toisaalta juuri tästä näkökulmasta voidaan mielestäni ymmärtää, että 'nykivää' kävelyä on suomessa voitu alkaa kutsua *harppomiseksi*. Niin ikään voidaan ymmärtää, miksi pintityössä käytettyä ohutsilmäistä seulaa on kutsuttu ruotsin kielessä sanalla *harpa* ja suomen kielellä *harppa*⁸: seulaa (=harppaa eli välppää) oli ravisteltu 'nykivin' liikkein niin, että sen päällä pomppivat jyvät erottuivat roskista ja lopulta vain jyvät jäivät seulan päälle.

Mutta – arvellakseni – tähän kätkeytyy muuan ongelma. Jos näppäilemällä käytetty kielisoitin (ruotsin *harpa*) muuntui keskiajalla suomen *u*-päätteiseksi asuksi *harppu* ja vain *harppu*, niin miksi ravistelemalla käytetty seula (ruotsin *harpa*) muuntui *a*-päätteiseen asuun *harppa*?

Toinenkin kysymys herää. Viron kielessä ei tunneta sanaa *harppu*⁹. Eteläisen Länsi-Suomen ohella sana on tunnettu vain Pohjois-Pohjanmaan¹⁰ ja Vienan

⁵ SEO: s.v. *harpa*².

⁶ Asia on siinä mielessä ymmärrettävissä, että Tonavalle siirtyneiden gootien kieleen oli lainautunut jo muutakin soitinsanastoa kuin auttamattoman pakanalliseksi assosioitunut 'harppu'.

⁷ SEO: s.v. *harv*.

⁸ SKES I: s.v. *harppa*.

⁹ En ole onnistunut löytämään sanaa muussa kuin selkeästi saksan kielestä (*Harpfe*) lainatussa myöhäisessä asussa *harf*.

¹⁰ Esimerkiksi 1820-luvun Kemissä laulettiin, että luojaheeros "teki *harpun* hauin luista, *kantelon* kalan evästä", joka säepari oli merkitty muistiin edelliselläkin vuosisadalla. Ks. SKVR XII₁: laulut 75, 74 ja 92.

Karjalan¹¹ sellaisissa kalevalamittaisissa runoissa, joilla on ilmeisen selvästi vanha länsisuomalainen alkuperä. Laulajat olivat käyttäneet *harppua* ennen kaikkea *kanteleen* synonyyminä. Tutkijoiden perinteisen käsityksen mukaan *harppu* onkin nuorehko lainasana. Argumentoinnille on ominaista mm. se Aimo Turusen esittämä oletus, jonka mukaan suomalaiset omaksuivat sanan keskiaikaisen jouhikon myötä, "eikä se [jouhikannel] suinkaan voi olla, niinkuin O[tto] Andersson¹² on väittänyt, vanha kansallissoittimemme"¹³. Kummankin tutkijan päättelyssä on heikot kohtansa, vaikka kummankaan ajatuksia sellaisinaan ei voida osoittaa suoranaisesti vääriksi. Mutta on muistaminen sekin seikka, että vaikka suomen kielessä on islannin verbiä *herpa* vastaavia ilmauksia, niitä ei juurikaan enää löydy muista skandinaavisista kielistä eikä virosta ensinkään.

Asiaa onkin nyt syytä tarkastella 1500-luvun alkupuolen näkökulmasta, mistä olen yksityiskohtaisemmin jo tehnyt toisaalla selkoa¹⁴. Heprealainen *kinnōr* oli mitä todennäköisimmin lyyrasoitin. Martin Luther käänsi sen säännöllisesti sanalla *harpffe*, *harffe*. Mikael Agricola ei noudattanut opettajansa sanavalintaa (vaikka tunsikin suomalaisen sanan *harppu*), vaan käytti systemaattisesti sanaa *kantele*. Se, että Agricola tunsikin tuon sanan, paljastuu Psalmin 150 soitinluettelosta. Kun Luther oli 1520-luvulla kääntänyt kohdan 'ylistäkää häntä kielisoittimilla' asuun *Lobet yhm mit seythen*, Agricolan oli ollut pakko ottaa käyttöönsä sana *harppu*, sillä hänen sanavarastonsa oli muutoin jo tyhjentynyt: *kijttekete hende harpunkielille* (missä *e* tulee pääosin lukea *ä*:ksi). Vanhan testamentin toinen keskeinen soitin oli *nevel* (kreikkalaisten *navla*), joka mitä todennäköisimmin oli kaariharppu. Luther oli kääntänyt sen liki säännöllisesti sanalla *psalter*. Sana oli kielisoittimen nimenä suomalaisille tuntematon, mutta Agricola käytti sitä asussa *psaltari*. Hänen toiminnassaan oli kuitenkin selkeä ristiriita: hän valitsi käännoksiinsä yleisesti tunnetun sanan *kantele* ja tuntemattoman sana *psaltari*, mutta karttoi tunnettua sanaa *harppu*. Miksi ihmeessä näin? Ainoana selityksenä on, että Agricolan ajan Länsi-Suomessa *harppu* ja *kantele* tajuttiin synonyymeiksi samaan tapaan kuin ne olivat synonyymejä joissakin kanteleen syntyä kuvaavissa lauluissa. Kääntäjä oli siis tyytynyt systemaattisesti vain toiseen sanaan, ja tässä tapauksessa siihen, jonka hän tiesi tunnetun laajalti Finlandissa. Sananahan *harppu* rajautui varsin suppealle alueelle. Mutta miksi suppealle?

Minusta näyttää siltä, ettei *harppu* johdu keskiajan ruotsin asusta *harpa*. Suomen kielessä sana ei ole milloinkaan tavattu asussa **harpa* tai **harppa*, jonkalaisen tulisi edellyttää edes jostain löytyvän tuon lainaoletuksen perusteella. Tästä näkökulmasta sanan lainautumisen voi arvella tapahtuneen jo ennen

¹¹ Väinämöinen "luati *harpun* hauen luisen, *kantelvon* kalan eväisen". SKVR I₁: 609, 638, 641 ja 641a.

¹² Andersson 1923, 169.

¹³ Ks. esim. Turunen 1949, 26-27.

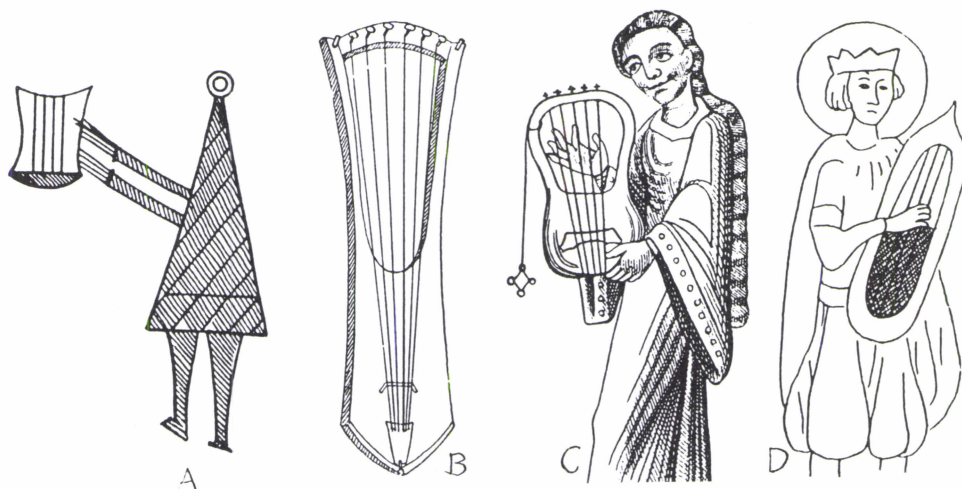
¹⁴ Leisiö 1997, 107-114 *et passim*.

muinaisruotsin aikaa, ja tällöin ajaudumme vääjäämättä lähelle kantagermaanista asua **harppōn* (joka lienee lausuttu *lharppoonl*). Suomen *u*-päätteinen ja kahdelle *p*:lle rakentuva *harppu* on vaivattomasti johdettavissa siitä. Laina-ajoituksen siirtäminen oletettua varhaisemmaksi tekisi ymmärrettäväksi myös sen, että välppä eli puintiseula on edellistä myöhemmän originaalinsa lailla *a*-päätteisesti *harppa*. Ajallisesti tämä oletus tarkoittaa sitä, että heimosuomalaiset olisivat omaksuneet kieleensä sanan *harppu* jo ensimmäisellä vuosituhannella ja kenties jo sen ensipuolella, jolloin kantagermaanien asu **harppōn* oli vielä saattanut olla elossa. Mutta kantavirolaisethan eivät tätä sanaa omaksuneet. Tilanne on kulttuurisuhteiden näkökulmasta mielenkiintoinen ja tekee ymmärrettäväksi sen, ettei *harppua* ole myöskään karjalan, inkerin, vatjan eikä liivin kielessä.

Selitystä mm. näiden sanojen liimautumiselle vain heimosuomalaisten kulttuuriin ei ole. Jos lähtökohtana on ajatus, että *harppu* on laina yhteiskunnasta, joka kielellisesti oli kantagermaaninen, joudumme palaamaan ajanlaskumme alkupuolelle eli aikakauteen, jonka kuluessa itämerensuomalaisille tuli tavaksi nimittää kantagermaanien keskistä asuinalueita saksien heimon mukaan *Saksaksi*. Etelä-Baltian rannikoilla asui ajanlaskumme alussa gootteja (myöhempien itä- eli ostrogoottien esi-isiä), mutta liiviläisten esi-isät eivät näytä omaksuneen näiltä sanaa *harppu*. Täten ymmärtääkseni ainoa vaihtoehto on se, että sanan lainaajat tutustuivat sillä kutsuttuun soittimeen *Saksassa* eli Tanskan ja Pohjois-Saksan seutuilla. Ajanlaskumme alussahan Ahvenanmaa oli pääosin vielä pienten kalliosaarten rypäs, karikko, jota sen sittemmin asuttanut sveealainen väestö alkoi kutsua ‘Vesimaaksi’ tai ‘Jokimaaksi’ (*Ahwaland = Åland). Heitä aiemmin heimosuomalaiset olivat asuneet lounaista saaristoa samoin kuin mantereeseen jokivarsia. Siirtyminen Lounais-Suomesta Ahvenanmaan kautta Skandinaviaan ja sen itärannikkoa myöten Voionmaalle (jota on viimeiset 1000 vuotta kutsuttu Gotlanniksi), Tanskaan ja Pohjois-Saksaan, ei ollut ongelma, ja vakkasuomalaiset pitivätkin tätä meriyhteyttä yllä aina siihen asti, että Kustaa II Adolf lakkautti sen pakkokeinoin mm. perustamalla Uudenkaupungin v. 1617¹⁵.

Mikä tämä **harppōn-harpa* oli? Lähden liikkeelle siitä, että kyseessä oli pitkänomainen ja suhteellisen kapea näppäilylyyra, sukua Kreetan minolaiselle pyörölyyralle ja kreikkalaisten *kitháralle*, ja siten sama, jonka nimen 1. vuosituhannen angli ja saksit kirjoittivat Englannissa asuun *hearpe* (kuva 1).

¹⁵ Kaukovalta 1917, 8-76 *et passim*. Vakkasuomalaiset rahtasivat vielä niinkin myöhään kuin 1600-luvun alussa tuotteitaan suoraan mm. virolaisille (Tallinna) ja liiviläisille (Riiga) sekä Ruotsiin (mm. Kalmar, Västervik ja Nyköping), Tanskaan (Rulleby, Ystad, Kööpenhamina jne.), Saksaan (mm. Lybeck, Wismar, Rostock, Stralsund) ja Puolaan (Danzig).

Kuva 1. Historiallisia pyöro- eli U-pohjaisia lyyroja. A. Keskisen Tonavan Pannoniassa (nyky-Unkarissa) hautakiveen kuvattu lyyra ajalta 800-500 eKr. B. Välittömästi kelttien kansa tekemisissä olleiden lounaisten germaanien käyttämä lyyra 300-600-luvuilta jKr. C. Keskisen Euroopan *cythara teutonica* 800-luvulta, jolloin ihmiset olivat puhuneet muinaissaksaa. D. Länsislaavilaisessa käskirjoituksessa oleva lyyra 1200-luvulta edustaa mielestäni slaavien varhaista *guslia*, joka sekin oli itäisen Välimeren pyörölyyra.¹⁶

Arkeologinen jäänteistö osoittaa pohjoisten germaanien tunteneen yhden ainoan kielisoittimen, lyyran. Harpusta saati sitrasta ei ole jäänyt jälkiä. Cajsa S. Lund, ruotsalainen musiikkiarkeologi, on koonnut 18 tietoyksikköä, joista voidaan päätellä kantagermaanien jälkeläisten soittaneen pitkänomaista kuusikielistä lyyraa ainakin 400-luvulta 800-luvulle eli muinaisskandinaavisena aikana. Tietoja on alueelta, jonka kärjet ovat Sveeimaan Birkassa (700-luku), Gotlannissa (400-luvun puoliväli ja 800-luku, jolloin gööttalaiset eivät vielä olleet valloittaneet Voionmaata), Schleswigin Hedeby keskisessä Pohjois-Saksassa sekä anglosaksien asuttama York Keski-Englannissa.¹⁷ Viimeksi mainittu löytö on hiljan rekonstruoitu kuvan 1B kaltaiseksi.

Nykyitaliassa sana on asussa *arpa*, mutta se oli lainautunut latinaan viimeistään 500-luvulla asussa, joka osoittaa sanan alunalkuisen kannan jo muuntuneen muinaisskandinaaviseen asuunsa *harpa*. Tämän tiedämme säkeistä, jonka viimeinen latinaksi kirjoittanut merkittävä runoilija, Poitiersin piispa Venantius For-

¹⁶ Kuvien A-C lähteistä ks. Leisiö 1997, kuva 56 et passim. D: ks. Panum 1915, 88.

¹⁷ Lund 1984, 20-23. Kielten määrä on mahdollista määrittää säilyneisiin luutaloihin vuoltujen lovien perusteella.

tunatus (n. 530–603), oli kirjoittanut runoelmaansa *Carmen* (7, 8, 63):¹⁸

*Romanusque lyra plaudat tibi, Barbares harpa.
Cræcus Achilliaca, Chrotta Britanna canat.*

Suomeksi tämä kuuluu likimain:

Osoittakoon roomalainen sinulle mieltymystään *lyralla*, barbaari *harpalla*, kreikkalainen Achilleusin *lyyralla*, britanni *chrottalla* laulakoon.

Poitiers on läntisessä Keski-Ranskassa, jonka luoteispuolella eli kelttiläisiä britanneja (Bretagnen niemimaalla) ja pohjoispuolella kelttiläisiä pariiseja, ja jonka naapuruuteen oli kansainvaellusten seurauksena asettunut "barbaareja", siis germaaneja eli länsigootteja, vandaaleja, alaaneja, burgundeja ja frankkeja. Tästä näkökulmasta oli selvää, että piispa Fortunatus tunsu naapuriensa britanniin ja germaanien kulttuureita, joihin kaikkiin kuului kielisoitin, jolla piispa kehotti ylistämään Jumalaa. Kuten tuonnempana havaitaan, kelttien *chrotta* oli lyra, Achilleusin soitin oli lyra, ja roomalaisten *lyra* oli germaanien *harpan* lailla lyra. Tässä on painotettava sitä seikkaa, että lyyralla oli keskeinen asema kansainvaellusajan germaanien kulttuurissa. Mm. 500-luvun roomalainen kirjailija Cassiodorus¹⁹ kertoo frankkien kuninkaasta nimeltään Khlodovig (Chlodorich; hallitsi v. 481-511). Tämä oli pyytännyt lähistöllä olleiden länsigoottien kuningas Theodorichin toimittamaan itselleen *cythar*-nimisen soittimen, koska hän kaipasi ruokaillessaan musiikkia. (Latinankielinen *cythar* oli kreikkalaisen *kithára*-sanan johdos ja siis lyyrasoittimen nimitys, josta vasta myöhemmin muotoutui Keski-Euroopassa sitrasoittimiin liittyvä sana *sitra*.) Tieto on samanlainen kuin se, jonka italialainen munkki Jordanes oli 500-luvulla pannut muistiin itägoottien historiaa kuvaavassa esityksessään. Sen mukaan gooteilla oli ainakin hoviympäristössä tapana ylistää esi-isien urotekoja laulamalla *modulationibus citharisque* eli 'citharisin säestyksellä'.²⁰ Myös vandaalien Pohjois-Afrikassa roomalaisten vankina elänyt kuningas Gelimer oli pyytännyt v. 533 roomalaisen komentajan toimittamaan itselleen kielisoittimen, jotta hän voisi laulaa itse sommittelemiaan lauluja sen säestyksellä²¹. Soitin oli mitä todennäköisimmin *harpa*-lyra.

Roomalaiset nimittivät lyyrojaan kreikkalaisilta omaksumillaan nimillä *lyra* ja *cythara*, mutta heillä oli myös omaperäinen nimitys, *fidis*, joka on monikko sanalle *fidēs* 'kieli'. *Fidis* (vrt. *fiideli*) on siis samanlainen pluraalitantumi kuin suomen *housut*. (Kantaslaaveilla oli ollut kielisoittimena *gusli*, joka sana on

¹⁸ Panum 1915, 106. Kirjoittaja kiittää dosentti Teivas Oksalaa käännöksestä.

¹⁹ Panum 1915, 112, jossa lähteenä on Cassiodorus: *Variae*. Edited by Thomas Mommsen. Berlin 1894.

²⁰ Panum 1915, 111.

²¹ *Ibid.*, 111-112. Lähteenä on Procopius: *History of the Persian, Vandal and Goth Wars*. II, 6.

fidisin kaltainen, sillä sekin on sanan **gōsb* 'kieli' monikko²².) Näin siis kummankin alunalkuinen merkitys oli ollut 'kielet'.

Itse asiassa myös slaavien *gusli* näyttäisi aiemmin olleen myös lyyra, mihin näkökulmaan tosin venäläiset tutkijat eivät jostain syystä taivu, vaan tulkitsevat sanan liittyneen vain sitrasoittimeen. On kuitenkin muistaminen, mitä kreikkalainen historioitsija Theofylaktos Simokatta oli kirjoittanut tapahtumista kaiketi keväällä 596. Keski-Aasiasta Unkarin tasangoille asettuneiden avaarien kuningas Hagan yritti lahjoa ympärillään asuneiden kansojen ruhtinaita saadakseen itselleen liittolaisia. Lahjuksia olivat saaneet myös "Länsivaltameren laidalla asuneet slaavit [*sklavenoi*]", joilla oli tässä tapauksessa tarkoitettu 500-luvulla Elben ja Oderin suistojen välille asettuneita sorbeja ja obodriitteja Itämeren rannoilla tai Oderilla asuneita poljaaneita. Slaavihallitsija oli kiittänyt lahjasta lähettiläitensä kautta, mutta katsonut, ettei liittolaisuus tullut kyseeseen pitkän välimatkan vuoksi. Hagan pidätytti lähettiläitä, jotka olivat kuitenkin päässeet pakenemaan ja siirtymään Pannoniasta etelään, Traakiaan, joka tuolloin oli osa keisari Maurikiosin johtamaa Itä-Roomaa (Bysanttia). Traakiassa roomalaiset pidättivät nämä kolme lähettilästä, joilla ei ollut mukanaan aseita eikä rautaesineitä, vaan pelkät *kithárat* (*kitháras*). Simokatta kertoi, että "he olivat kuulemma kantaneet *kithároja*, koska heitä ei ollut opetettu kantamaan aseita, -- Tämä tekee heidän elämästään rauhanomaisen. He soittavat *lyroilla* [*lyrais*] tuntematta [sota]torvien [*sálpinksin*] soittoa. Sillä niille, jotka eivät ole kuulleetkaan sodasta, on luonnollista harrastaa yksinkertaisia musiikillisia harjoituksia."²³ Koska elämänsä pääosin 500-luvulla elänyt kreikkalainen kirjoittaja oli käyttänyt sanoja *lyra* ja *kithára*, joilla oli vielä ajanlaskumme alkupuolella vain merkitys 'lyyrasoitin', tuntuisi perin merkilliseltä, jos hän olisi käyttänyt näitä sanoja jossain aivan uudessa merkityksessä, ja jos Itämerelle 400-luvun tietämällä vasta hiljan etelästä siirtyneille slaaveille lyyra olisi ollut tuntematon.

Mitä siis tiedämme? Tiedämme ainakin sen, että kantagermaanit (kartta kuvassa 2) soittivat **harppōn*-nimistä kielisoitinta, joka oli näppäiltävä ja usein kuusikielinen lyyra. Sitä emme tiedä, milloin he olivat alkaneet sitä käyttää ja miten vanhaksi sana **harppōn*- voidaan olettaa. Lisävaloa tähän antavat yllättäen keltit, antiikin kreikkalaisten nimellä *keltói* tuntema indogermaaninen väestö, joka alkoi levittäytyä Euroopan eri puolille 2. esikristillisen vuosituhannen lopulla. Lähden seuraavassa liikkeelle siitä, että juuri keltit siirsivät lyyran Balkanin niemimaan kautta itäiseltä Välimereltä Eurooppaan.

Näyttää siltä, että noin vuoden 1500 eKr. tietämissä Euroopassa tapahtui lukuisia samanaikaisia väestöliikkeitä: gaelin kielen puhujat alkoivat perustaa

²² Nieminen 1963.

²³ Ivanov 1995, 15-17. Saman kertomuksen on tallentunut 800-luvulla nimellä *Theofanesin kronikka* tunnettuun bysanttilaiseen historiateokseen, jossa niin ikään soittimeksi mainitaan *kithára*. (Ks. Litavrin 1995, 255 (III).

ensimmäisiä siirtokuntiaan Englantiin, kelttien sukulais- ja naapurikansana eläneet latinalaiset alkoivat muuttaa Alpeilta etelään kohti Italian viljavia seutuja sekä nykykreikkalaisten ensimmäiset edustajat, akhaijit, vyöryä Balkanin vuorilta Kreikan niemelle²⁴. Tuohon samaan aikaan Suomessa alettiin tutustua pronssiin samalla, kun itämerensuomalaisten puhe alkoi ilmeisen nopeasti muuttua etenkin balttilaisesta ja germaanisesta vaikutuksesta omaksi kieliryhmäkseen, minkä jälkeen keskustelut mm. mordvalaisten ja marien esi-isien kanssa alkoi käydä hankalaksi. Toisen esikristillisen vuosituhannen jälkipuolella kantakelttiläiset asuivat pääosin vielä Ylä-Tonavalla eli nykyisen Etelä-Saksan, Sveitsin, Itävallan ja läntisen Unkarin alueilla. Heidän suuruutensa aika 800-luvulta eKr. kansainvaellusten aikaan tunnetaan arkeologiassa mm. Hallstattin ja sitä seuranneen La Tènen kulttuurin nimillä.

On yleisesti tunnettua, että juuri keltit siirsivät raudan käsittely- ja valmistustaidon pohjoisille naapureilleen, kantagermaaneille, minkä vuoksi germaanien keskuudessa ‘rautaan’ (*järn*, *iron* jne.) viitataan kelttiläisperäisellä sanalla (vrt. muinasiirin *iarann* tai -walesin *haiarn*), jonka omaksuminen tapahtui 500-luvun tietämissä eKr. Tässä yhteydessä mielenkiintoista onkin se, että kelttiläisissä kielissä ‘rauta’-sana on lainaa muinaiislyriasta.²⁵ Tuon kielen puhujat asuivat Balkanin niemimaan lounaisosassa, Adrian meren rannikolla ja mm. traakialaisten naapureina. (On mahdollista, että nykyiset albaanit ovat illyrialaisten jälkeläisiä.) Toinen merkittävä tieto on se, etteivät itämerensuomalaiset omaksuneet *iarann*-sanueta, vaan käyttävät sanaa *rauta*, joka palautuu kantagermaaniseen asuun **rauḍa*- ‘punainen’²⁶. Tämä laina lienee tapahtunut 500-luvun jälkeen eKr. joko Keski-Ruotsissa heimosuomalaisten ollessa tekemisissä esisveealaisten kanssa, tai Suomessa, jossa toki asui germaaneja. Merkittävää on kuitenkin se, että tämä sana levisi koko itämerensuomalaiselle kulttuurialueelle ja kai suomalaisten kautta saameenkin.

Alppien pohjoispuolella varhainen tieto kielisoittimesta liittyy nimenomaan lyyraan (kuva 1A). Unkarista (Pannoniasta Tonavan ääriellä) löytyneessä hautakivessä on hakattuna lyyransoittaja. Kuva oli tehty 800–500-lukujen välisenä aikana eKr. ja itse lyyralla on Traakiassa tunnetun lyyran piirteitä²⁷. Yhtäältä hautakivi oli Hallstattin kelttiläisellä kulttuurialueella ja kelteillä oli koko ajanlaskua edeltäneen 1000-luvun likeiset suhteet Balkanille ja tätä kautta myös kreikkalaisiin. Jos mm. illyrialaiset olivat siirtämässä rautaan liittynyttä tietoa kelteille, he olivat voineet tehdä näin myös musiikin alueella siirtämällä näille itäisen Välimeren vanhakantaisen lyyran. On ilmeistä, että esimerkiksi joonialaisten tai doorilaisten alkuperäisillä asuinalueilla ei vielä tunnettu lyyraa, vaan että nämä

²⁴ Vrt. Hubert 1992, 138.

²⁵ SEO: s.v. *järn*.

²⁶ SEO: s.v. *röd*. SKES: s.v. *rauta*.

²⁷ Panum 1915, 81.

omaksuivat sen vasta siirryttyään Välimerelle. Samasta syystä voidaan olettaa, että balkanilaiset siirsivät lyyran pohjoisemmaksi ja kantakeltit 1. esikristillisen vuosituhannen aikana jatkoivat sen siirtämistä Eurooppaan aina Englantia ja pohjoispuolellaan asuneita kantagermaanisista heimoja myöten²⁸ (kuva 2). Tähän viittaa se tosiasia, että ainakin länsikelttiläisillä kielillä on yksi yhteinen sana lyyralle, joten siis sana olisi voinut olla olemassa kantakelttiä lähellä olevassa kielessä jo kolmatta vuosituhatta sitten. En valitettavasti ole vielä onnistunut löytämään riittävän luotettavaa lähdettä, mutta mainitsemaani sanueeseen kuuluu mm. muinaisiirin *crot*. Kelttien vaelluksen merkittävä osa tapahtui 1. esikristillisen vuosituhannella, ja siten tuolloin Englantiin muuttaneet kelttiläisheimot²⁹ olivat voineet kuljettaa mukanaan sekä lyyran että sitä tarkoittaneen sanan.

Muinaisirlannin *crot* 'cythara' (muuntui sittemmin asuun *cruit*) vastaa walesin sanaa *crwth* 'fidicula' ja gaelin *crotta*. Germaaniset anglit ja saksit omaksuivat soittimen nimen asussa *crudh*, josta taas englannin *croud* 'viulu' on peräisin. Frankit omaksuivat sanan arvattavasti Ranskassa edellä jo Fortunatusin runossa mainituilta britanneilta (*chrotta*). Eteläiset ja keskiset germaanit muunsivat tätä kelttiläistä sanuetta keskiajan kuluessa erilaisiin asuihin kuten *hrota*, *hrotta* ja myöhemmin lyhentyneinä *rota*, *rotta*. Mutta germaanit olivat jo varhain kehittäneet *crot*-sanueen rinnalle myös oman sanansa, joka oli nimenomaisesti edellä usein mainittu **harppōn*- 'nyittävä'. Koska Keski-Euroopan germaanit tunsivat ja käyttivät rinnan sekä kelttiläistä että germaanista sanaa, keskiajan kristillisestä saksankielisestä kirjallisuudesta voi löytää esim. sellaisen lauseen kuin "*David sein Rotten -- herpfen wolt*", eli että David halusi 'harppoa' (= 'näppäillä') *crot*-lyyraansa³⁰. Samaisesta syystä 700-luvun englantilainen pappi saattoi selittää latinaksi kollegalleen Saksassa, että sikäläinen *cythara* oli samanlainen kuin mannermainen *rotta*. Myös muuan irlantilainen käsikirjoitus, jonka on tulkittu kuvailleen 200-luvun Irlantia³¹, viittaa siihen, että *cruit* todella oli läntisten kelttien vanhinta soittimistoa.

²⁸ Germaanien ja kelttien suhteista ks. esim. Todd 1987, 29-35.

²⁹ Kelttiläisten kielten historiasta Brittein saarilla ks. Dochartaigh 1992, 119-129.

³⁰ Panum 1915, 110.

³¹ Panum 1915, 107.

Kuva 2. Kartta etnisestä tilanteesta pian ajanlaskumme alettua Toddia (1987) mukaellen. Harmaa alue kuvaa La Tënen eli kelttiläisen kulttuurin vaikutusalueetta, mutta heimojen nimet liittyvät germaaneihin. Kelttien kanta-alue oli ollut Reinin ja Tonavan latva-alueilla kuvan vasemmalla alalaidalla. Kartan kuvaamana aikana Rooma hallitsi alueita, jotka olivat Reinin länsipuolella sekä Tonavan eteläpuolella. Mielenkiintoinen yksityiskohta on se, että jos itämerensuomalaisten sana *Saksa* on todellakin saanut nimensä saksien mukaan, niin miten voidaan ymmärtää se että saksit olivat asuneet "Saksan saarten" länsipuolella. Heidän pohjoispuolellaan nimittäin asuivat *reunigdien* heimo, jonka kanssa itämerensuomalaisten olisi luullut enemmänkin olleen tekemisissä kuin saksien kanssa. Koska angli ja saksit kuitenkin olivat vieneet kaiketi jo 400-luvulla itämerensuomalaisen sanan *poika* (friisin *boi*, englannin *boy*, ruotsin *pojke*) Englantiin³², kokonaistilanne

³² SKES: s.v. *poika*. Kustaa Vilkuna (1964, 11-30) on esittänyt, että Suomessa, Virossa ja Kannaksella olisi verottajina asunut eteläisten germaanien edustajia, jotka olivat valvoneet suomalaisia. Germaanien järjestelmää oli pitänyt yllä *kihlakunta*-laitos. Kihlakunnan ytimenä oli *kihla* eli 'pantti(vanki)'. Virolaisten, liiviläisten ja suomalaisten päälliköiden poikia ja tyttöjä saattoi olla panttina *Saksassa*, mikä takasi yhteiskuntarauhan kantasuomalaisten ja germaanien välillä. Tällaisessa tilanteessa tuo *poika*-sana olisi hyvinkin voinut siirtyä tiettyihin germaanisiin kieliin. Vilkuna keskittyy erityisesti gootteihin sekä näkee mahdolliseksi sanojen *kihla* ja *kuningas* lainautuneen samaan aikaan noin 400- ja 800-lukujen välillä. Hypoteesi on mielenkiintoinen, mutta *harppu*-sanan levikin kannalta erittäin problemaattinen, koska virossa tai karjalassa sanaa ei ole. Jos ruotsin, tanskan, friisin ja englannin 'poika' todella olisi itämerensuomalaista perua, on myös

vaikuttaa siltä, kuin itämerensuomalaiset todella olivat olleet yhteydessä "Saksan saarten" länsirannoillakin eläneisiin kansoihin matkustamalla ensin Juutin rauman läpi Pohjanmerelle. Saksassa tai gootissa *poika*-sanasta ei ole säilynyt jälkiä.

Käsitykseni siis on se, että heimosuomalaiset omaksuivat näppäiltävän lyyran jo ajanlaskumme 1. vuosituhannen alkupuolella. Sitä he kutsuivat *harpuksi*. Kun läntisessä Euroopassa oli samaisella vuosituhannella omaksuttu jousenkäyttö, suomalaiset omaksuivat *harpun* toiseen kertaan, mikä näyttäisi tapahtuneen jo varhaisella keskiajalla, kuten Otto Andersson³³ on päätellyt. Mutta on pantava merkille se seikka, että vaikka tämän oletetun toisen lainautumisen seurauksena lyyra levittäytyi myös Viroon ja Karjalaan, sana *harppu* ei levinnyt sen myötä. Itä-Suomessa ja Karjalassa jouhikko katsottiin kanteleen erikoislajiksi (*jouhikannel*), mikä prosessi tapahtui myös Virossa (*[eesti]kannel*), vaikka soittimen Sveeamaalta Viroon kuljettaneet skandinaavit olivat kutsuneet sitä nimillä *harpa* ja *talharpa* 'mäntyharppu'. Se tosiasia, että *harppu* ei lainautunut viroon eikä liiviin, osoittaa, että lyyran ensimmäisessä omaksumisessa oli tapahtunut jotain varsin paikallista juuri Vakka-Suomen alueella. Toisaalta on todettava, että ainakaan toistaiseksi Suomesta ei ole löytynyt ainuttakaan lyyraan viittaavaa todistetta, joten mahdollista on väittää koko ajatusta lyyran iäkkyyydestä virheelliseksi. Itse arvelen todisteita aikanaan kyllä löytyvän.

Suomen maaperä on vuosimiljoonien myötä menettänyt kalsiuminsa niin, että arkeologisesti oleelliset orgaaniset jäänteet imeytyvät erittäin nopeasti maahan ja katoavat jäljettömiin. Tästä näkökulmasta puisten lyyrojen tai luisten tallojen puuttuminen ei ole pieninkään todiste lyyran iäkkyuden hypoteesia vastaan. Toiseksi *harpun* kuuluminen vain vanhoihin länsisuomalaisuuksiin ei ole tyyten poikkeuksellista. Tällaisia sanoja on useita ja monia niistä tavataan varsin suppeilla alueilla. Muuan tällainen sana on *lieko* merkityksessä 'vedessä makaava uppopuu', jolla on vain varsinaissuomalais-hämäläinen levikki³⁴. Onkin nähtävissä, että kai ajanlaskumme alussa omaksutulla *liekolla* on samanlainen levikki kuin *harpulla*, kun taas *kanteleella* on samalla lailla yleisitämerensuomalainen levikki

mahdollista, että sana on siirtynyt Englantiin vasta skandinaavien mukana viikinkiajalla. Ja koska virolaisten ja skandinaavien välillä oli ollut erittäin tiiviit yhteydet keskisellä rautakaudella, *harppu*-sanan puuttuminen liivistä ja virosta on käsittämätön. Vielä 1200-luvun alussa alasaksalainen piispa Albert otti Väinäjoella voittamiltaan liiviläisiltä 30 kihlaa eli panttivankia. Vankien olisi voinut kuvitella tuoneen mukanaan tuon sanan palattuaan ilmeisen hyvin kohdeltuina panttitehtävästään, mutta näin ei ollut käynyt siitäkään huolimatta, että liiviläiset olivat yhteiskunnallisesti edistynein väestö tuon ajan itämerensuomalaisten joukossa. Siksi on pakko olettaa, että suomalaisten tuntema *harppu* oli lainautunut jo ennen *kihla*-järjestelmän vakiintumista ja termin *kuningas* lainautumista. Tämä oletus siirtää sanan lainautumisen 400-luvulle tai hieman varhaisemmaksi, jolloin virolaisilla tai liiviläisillä ei ollut sellaisia suhteita Itämeren eteläisten yhteiskuntien kanssa kuin suomalaisilla.

³³ Andersson 1923.

³⁴ Koivulehto 1980, 1.

kuin on joskus 500 eKr. omaksutulla *raudalla*.

* * *

Lienee aika vetää henkeä ja esittää alustavat päätelmät. Oletukseni mukaan 1. esikristillisen vuosituhannen Euroopassa germaanien ja Rooman välissä mahtavimman väestöryhmän muodostivat kelttiläiset kansat. Mm. heidän sveitsiläisen La Tènen kylän mukaan nimensä saanut kulttuurinsa levitti vaikutuksensa Espanjasta Ranskan kautta Englantiin ja näiltä seuduin itään aina Etelä-Puolaa, Unkaria ja Länsi-Balkania myöten. Keltit olivat omaksuneet viimeistään 1. esikristillisen vuosituhannen alkupuolella Balkanin niemimaan kautta itäiselle Välimerelle tyypillisen lyyran (**crūth*), jonka he sitten levittivät asuinalueilleen ja niiden ympäristöön. Sen heiltä omaksuivat myös ne kantagermaanit, jotka asuivat heidän pohjoispuolellaan, mikä maantieteellisesti tarkoitti nykyistä Ylä-Hollantia sekä Luoteis- ja Pohjois-Saksaa. Kantagermaanit olivat voineet omaksua sen jo raudankäyttöön tutustumisensa aikana eli noin 2500 vuotta sitten, ja ensi alkuun he olivat ilmeisestikin käyttäneet siitä sen alkuperäistä kelttiläistä nimitystä. Kuitenkin pohjoisilla germaanialueilla kehittyi myös omaperäinen sana, näppäilyä tarkoittanut **harp(p)ōn*. Kiintoisa ja vastausta vailla oleva kysymys on se, mitä kantagermaaneille tapahtui silloin, kun he hylkäsivät vanhat tapansa yhteydessä myös pronssitrumpettien valmistuksen ja soiton, mikä tapahtui joskus 600-luvun tietämillä eKr. On täysin mahdollista, että muutoksen yhtenä syynä oli ollut uudenlainen kelttiläinen vaikutus, johon oli kuulunut myös raudanvalmistukseen tutustuminen. Musiikillisesti tämän muutoksen jälkeen olisi siis siirtyminen luonnonsävelille pohjautuvasta trumpetin- ja pitkähuilunsoitosta diatonisesti viritetyn lyyran soittoon.

Tästä näkökulmasta on muistaminen, että suomen sanan *huilu* levikki itämerensuomalaisella alueella on pelkästään länsisuomalainen. Sana on iäkäs varhaiskantagermaaninen laina, mutta siitä ei ole jälkiä muualta Skandinaviasta kuin gotlannin murteesta, jossa se esiintyy verbinä *svaila* merkityksessä ‘tuuli alkaa yltyä’. Se tunnetaan kuitenkin yhä saksassa (*Schwegel* ‘huilu’), mutta muinaisyläsaksassa tunnettiin ammattinimen *harpfāri* rinnalla myös huilunsoittajaa merkinnyt *swegelāri*³⁵. Sanan omaksumisaika varhaiskantasuomeen lienee tapahtunut pronssikaudella yli 3000 vuotta sitten³⁶. Niinpä tämä huilu (=luulta-

³⁵ Salmen 1960, 23.

³⁶ Jorma Koivulehto (1979) on perustellut sanan lainautumista varhaiskantasuomalaisella ajalla äännehistoriallisilla syillä. Germaanin asu **swiglōn*- (lausutaan likimain kuin **lsuihloon*) muodostui varhaiskantasuomessa asuun *šujlu*, joka myöhäiskantasuomessa vakiintui nykyiseen muotoonsa *huilu*. Muutos vkgr. **s* > vksm. **š* > nykyinen *h* on ominaista monille ikivanhoille germaanilainoille. Varhaiskantasuomea lienee puhuttu noin 1500-1000 eKr.

vasti luonnonsävelsarjoja synnyttänyt pitkähuilu) kuului luonnonsäveliä hyödyn-
täneen pronssitrumpetin (**human*) aikakauteen.

Jos vertaa kehitystä **hárppōn* > *harppu* ja **swiglōn-* > *šujlu*, voidaan sanoa, että ne ovat identtiset muunnoksissa **-poon*>-*pu* ja **-loon*>-*lu*. Ymmärtääkseni tämä seikka ei ainakaan vastusta oletusta, jonka mukaan suomen sana *harppu* on mahdollista johtaa kantagermaanista originaalista. Toisena yhteisenä piirteenä sanoille on niiden suppea levikki. En uskalla ehdottaa lainaa kovin varhaiseksi, mutta väitän, että se on selvästi keskiaikaista vanhempi. Jos kanta-germaanisista asuja käytettiin vielä 200-luvun jälkeenkin, arvelen, että laina oli voitu omaksua jo pian ajanlaskumme alkupuolella eli keskimmaisella roomalaisella rautakaudella. Kainsainvaellusten aikana, varsinkin 100- ja 200-luvuilla, elämä oli ollut kovin rauhatonta, mutta olisin valmis kytkemään laina-ajan jopa kansainvaellusten aikaan.

Tällaisen oletuksen mukaisesti arvelen, että heimosuomalaiset olivat matkanneet vanhoja kulkuteitään Ahvenanmaan yli Sveeanmaalle, sieltä rannikkoa seuraamalla Smoolantiin (jossa mielestäni asui itämerensuomalaisia) ja lopulta *Saksaan*, joka ehkä alun alkaen oli tarkoittanut ylipäätään Tanskan ja siihen rajoittuvan Saksan saaristoista rannikkoaluetta. Gotlannin lyyratieto on 400-luvulta jKr., mutta jos lyyralla olisi siellä ollut vahva suosio, sanan olisi pitänyt levitä myös liiviin ja viroon. Muistutettakoon, että myös *huilu*-sanan tuntemus Suomessa ja Saksassa, mutta ei Skandinaviassa eikä Virossa, viittaa samaan: lainaajat olivat tutustuneet siihen Itämeren lounaisilla alueilla.

Kanteleen synty

Edellä viittasin siihen, että *harppu* esiintyy vanhoissa lauluissa kanteleen synonyyminä. Asia on kokonaisuutena ongelmallinen, eikä perinpohjaista analyysiä kanteleen syntymyytistä ole toistaiseksi olemassa.

Ensimmäiseksi on todettava, ettei virolais-karjalais-suomalainen *Kanteleen synty* ole esiintynyt yksin, vaan että laulajat ovat esittäneet sen mm. *Sammon ryöstön*, *Tuonelassa käynnin* ja *Laiivaretken* osana. Matti Kuusen analyysin mukaan samporunoston alkuna oli keskisellä rautakaudella sepitetty laulu sammon ryöstöstä, johon oli myöhemmin liitetty erilaisia lisiä, ja tätä pienoiseeposta oli alettu käyttää keväisten kylvöjuhlien maagisena rituaalilauluna³⁷. Hänen mukaansa itämerensuomalaisilla oli ollut ennen laulettua *Sammonryöstöä* tapana kertoa tarinaa jostakin historiallisesta ryöstöretkestä.

Laulussa kuvatun purjehdusmatkan kaltaisia retkiä oli epäilemättä tapahtunut eri aikoina eri paikkoihin. Kaarle Krohn oli sitä mieltä, että ryöstöretki Pohjolaan olikin alun perin tehty Vuojolaan, joka Krohnin tulkinnan mukaan oli

³⁷ Kuusi 1949, 355-356.

Gotlanti³⁸. Oletus on aivan mahdollinen, vaikka Pohjolaksi on oletettu myös Kyrönjoen suupuolta Etelä-Pohjanmaalla, jossa 800-luvulle saakka sijaitsi germaaniseksi oletettua asutusta³⁹. On esitetty myös oletus, jonka mukaan Pohjola oli Bysantti (runojen *Pisa*), jossa virolaisten ja liiviläisten esi-isien oli tapana vierailla, ja joiden yhden matkan muistumia on juuri *Sammonryöstön* tietyissä säkeissä. Ei laisinkaan perusteita Pentti Pajunen on pyrkinyt ajoittamaan yhden tällaisen Dnjepriä seuranneen matkan 390-luvulle⁴⁰.

Juuri vienalaisessa Sampojaxossa on vanhoja länsisuomalaisuuksia, ja muuan niistä on sanan *harppu* esiintyminen. Mutta se esiintyy vain harvoin. Lopullista analyysiä en tässä esitä, mutta tehtäköön asiasta kooste, joka on taulukkona 1. Väinämöinen tai muu sankari purjehtii joukkoineen merellä, alus törmää valtavaan kalaan, jonka Väinämöinen lyö kuoliaaksi melalla. Hän (tai seppä) tekee kanteleen kalan ruodoista ja kaikista veneessä vain Väinämöinen kykenee sillä soittamaan. Näin syntyy esim. seuraava vienalainen kuva, jossa kanteleen kielet oli vanhahtavasti tehty suolesta eli jänteestä⁴¹: *Mit' on tuosta seppä soapi? Tuop on seppo Ilmorini, pani heän polvehe pajakse, -- tako heän ruotaista romuvo, kalanluista kantelehta, -- "Eipä soittu soita muilla, eikä jäntijet järäjä, kuin on soitun loatijalla."* Kanteleen ohessa soitinta on kutsuttu mm. sanoilla *ilo*, kalan ruodoista tehtynä *romu* sekä *soitto* eli *soittu*.

³⁸ Krohn 1918, 134-.

³⁹ Ks. lähteitä teoksessa Kuusi 1949, 355.

⁴⁰ Pajunen 1960.

⁴¹ SKVR I, 78: 133-149.

SKVR:n lähde ja maakunta	Laulajan suku	Pitäjä	Kontekstitietoja ja tekstikohta
XII ₁ , 56 Pohjanmaa	:	1760-luku Gananderin käsikirjoitus	Laivaretki; -- <i>Pursi puuttupi lujahan. Ite vanha Väinämöinen, ajatteli aivossahan: "Kivelläkö vai haolla, vaiko hauvin hartioilla, veen koiran koukkuluilla?" Itse vanha Väinämöinen, veti pään venehesensä, purston pohiahan pudotti, katselepi, kääntelevi: "Minkä tästä seppä saisi, miesmahti mahatteleisi?" Teki HARPUN hauvin luista, KANDELEN kalan evästä. Pani kielet kantelesen, hiuksista hiihen immen, jouhista uvet orihin, pani naulat kantelesen, orahista tuonen otran, tuonen hauvin hampahista.</i>
XII ₁ , 57 : Pohjanmaa	:	Ganander: Mythologia-- Kestilä	--teki HARPUN hauvin luusta, KANDELEN kalan evästä,--
XII ₁ , 83 Pohjois-Pohjanmaa	A. Hyvönen		Laivaretki; Väinämöinen --teki HARPUN hauin luista, KANTELEN kalan evistä,--
XII ₁ , 92 Pohjois-Pohjanmaa	:	Kemin seutu	Laivaretki; Väinämöinen --teki HARPUN hauin luista, KANTELEN kalan evästä, veen koiran koukkuluista. --
XII ₁ , 93 Pohjois-Pohjanmaa	:	Kemin seutu (1803-04)	Laivaretki; -- <i>Sano vanha Väinämöinen: "Saisi HARPUN hauvin luista, KANTELEN kalan evästä, veen koiran koukkuluista."</i> --
XII ₁ , 94 Pohjois-Pohjanmaa	:	Kemin seutu	Laivaretki; -- <i>Sano vanha Väinämöinen: "Saisi HARPUN --</i>
I ₁ , 369 Viena	Lukkani (Prokkosia)	Ponkalaksi	Tuonelassa käynti; Laivaretki; Väinämöinen <i>loat i HARPUN hauinluisen, KANTELVON kalaneväsen, suuren hauin hartejista, veden koiran koukkuluista.</i>
I ₁ , 638 Viena	Lukkani (Prokkosia)	Ponkalaksi	Laivaretki; Väinämöinen <i>jo veänti kalan veneheh, purren alta puujael'i, loat'i HARPUN hauinluisen, KANTELVON kalaneväsen, suuren hauin hartejista vejen koiran koukkuluista. --</i>
I ₁ , 609 Viena	:	Kostamus	Laivaretki; Väinämöinen <i>veti haukia veitsellä -- siitä HARPPU keitetäh, tuli HARPPU hampahasta.</i>
I ₁ , 615 Viena	A. Perttunen	Latvajärvi	Laivaretki; Väinämöinen <i>löysi lohen luita luotosella, hauin suuren hampahia,-- Täss' ois alku KANTELETTA ! Mistä koppa saatanehe? Tuolta tuomikkopurolta, kuusesta kumajavasta. Mistä kielet saatanehe? Jouhista ujon upehen. Silloin vanha Väinämöinen, laati HARKON hauin luista, KANTERVON kalan evästä. --</i>
I ₁ , 622 (viite 2)? Viena	Kettunen	?Tsena	Laivaretki; Väinämöinen <i>tekipä HARPUN hauin luista, KANTELVON kalan evästä.--</i>
I ₁ , 640 Viena	O. Malinen	Vuoninen	Laivaretki; Väinämöinen <i>istui kiviselle portahalle jolloin hyvin soiitti hauvin hammas, lohen pursto pyörähteli, ulvovat UPEAN jouhet, kunnes vietiin HARPPU Pohjolahan. --</i>
I ₁ , 641 Viena	J. Ontreinen	Vuoninen	Laivaretki; Väinämöisen <i>tapettua veen koiran seppä tako HARPUN hauvin luista, KANTELEN kalan evistä, tuosta tuoho naulat laitti, okahista Tuonen osran, tuosta tuoho kielet laitto, hivuksista hiihen immen, hampsista halu-kapehen. Siitä vanha Väinämöini, itse istuih soittamaha, kivisellä portahalla,--</i>
I ₁ , 672 Viena	V. Kalaskainen	Haikola	<i>Nuotallakalastusta; Väinämöinen veti kumppaneineinen nuottaa, jolloin tuli HARPPU hauvin luista, KANDELEH kalan evistä, soiitti sormin Väinämöine, kielin kandeleh pakazi. --</i>
VII ₁ , 600 Pohjois-Karjala	J. Päivinen	Rääkkylä	Veneretki; <i>Joukamoinen, veljen poika, -- löi melalla vaskisella, hauki mullaksi mureni, teki HARPUN hauvin luista, kalan luista KANTELEHEN, --</i>

Taulukko 1. Harppu kanteleen synonyyminä.

Taulukosta 1 paljastuu ensinnäkin se, että lauluissa subjektina on yleensä Väinämöinen, ja että alunalkuisesti suhde *harppu* = *kantele* on esiintynyt juuri Venematkan yhteydessä. Suomalaiskarjalaiset laulajat ovat kytkeneet venematkan yleensä sampojaksoon, mutta itse venematkan on lauluna täytynyt olla samporunostoa vanhemman. Lähden liikkeelle siitä, että venematkaa kuvanneella laululla on historiallisesti tosi juuri, mutta että näitä historiallisesti todellisia matkoja on ollut monia. Riippumatta siitä, että vuosisatojen aikana laulajilla on ollut mielessään erilaisia matkoja, ja että runo on mielikuvissa eri aikoina kytketty eri matkojen kuvauksiksi, jossakin vaiheessa jonkin alueen laulajat olivat liittäneet venematkaan myös kanteleen syntyä kuvanneen osion. Näiden laulajien kulttuuriin oli kuulunut yhtäältä rinnakkaiset sanat *harppu* ja *kantele* sekä virolais-suomalainen myytti ensimmäisen kielisoittimen synnystä. Toisin sanoen tämä myytti on aivan toinen kuin se varsinkin Inkerissä tallennettu myytti, jossa seppä tekee *kanteleen* ohrapellossa tuhojaan tehneen pässin sarvesta eli *oinonluusta*. Tässä myytissä ei sanaa *harppu* esiinny.

Meillä lienee vinoutunut ymmärrys siitä kulttuurisesta ja kansallisesta tilanteesta, joka vallitsi 1. kristillisellä vuosituhannella Itämeren maissa. Syitä on kaksi. Toinen on nationalistis-poliittinen historiankirjoitus, jonka sisällöt on Suomen kohdalta määritetty Tukholmassa. Toinen on epäluottamus sellaista historiallista lähdeaineistoa kohtaan, jota edellä mainittu historiankirjoitus ei ole hyväksynyt.

Jos tästä näkökulmasta siirrytään toiseen näkökulmaan, ja jos hyväksytään varhaista todellisuutta kuvaavaksi tosiasiaksi se tieto, ettei Suomea ole yhdessäkään varhaisessa skandinaavisessa tekstissä ole luonnehdittu sanalla *-marck* 'hajanainen rajaseutu' vaan aina *-land* 'poliitisesti hallinnoitu maa-alue', voitaneen aloittaa asian tarkastelu. Ensinnäkin muinaisenglannin kielellä 600-luvulla kirjaan pantu *Beowulf* sisältää anglien ja saksien muistissaan pitämää tietoa, joka on kirjaanpanoa osin jo paljonkin vanhempaa. Toisin sanoen *Beowulf*-eepos kuvaa muinaisskandinaavisen ajan alkuvaihetta ajanlaskumme alussa. Keskeisenä kansana on *Geata*, joka sana liittyy Etelä-Ruotsin sellaisiin keskigermaanisiin muinaisheimoihin kuten juutit, göötat ja gootit. On syytä panna merkille se yksityiskohta, että muinaisenglannin *geata* esiintyy myöhemmin skandinaavisessa asussa *göte*, ja tämä muuntuminen saattaa selittää sen, että muinaisenglannin asu *hearpe* esiintyy myöhemmin skandinaavisessa asussa *hörpu*. Ts. tässä on kyse suhteesta *-ea-* : *-ö-*. Tässä eepoksessa kuvataan jo ennen 500-lukua tapahtunutta kamppailua nimillä Hnäf ja Finn tunnettujen sankareiden välillä⁴²:

⁴² *Beowulf*, säkeet 1063-. Käännös on kirjoittajan.

Helke ja laulu ne yhteen soivat,
 eessä Halfdan-kuninkaan⁴³ sotapäällikköjen,
 iski Hrodagarin hovilaulaja *harppua*:
 mesipenkillä istuvain iloksi
 hän kuulun virren laulaa tahtoi
 puolitaanien sankarista, nuorukaisesta Hnäf,
 joka friisiläissodassa kaatui
 taistellessaan vastaan tuhomia vesoja Finnin.

Tässä on kuva alasaksalaiselta kielialueelta Friisinmaalta aikana, jolloin finnit, heimosuomalaiset, liikkuiivat ja asuivatkin *Saksassa* eli nykyisen Tanskan ympäristössä, ja jolta ajalta itämerensuomalainen *poika* olisi voinut lainautua saksiin, juuttiin ja taaniin ja *leiri* suomeen. Myös muinaisenglantilaisen 'kaukomatkailijan' eli kiertävän ammattilaulaja *Widsithin* runoelmassa kerrotaan, kuinka:

*Aetla weold Hunum, Eormaric Gotum,
 Becca Baningum, Burgendum Gifca.
 Casere weold Creacum & Caelic Finum,
 Hagen Holmrycgum & Henden Glommum.*

Tuomo Pekkasen käännöksen mukaan tässä oli tietyn aikakauden poliittisten voimien hallitsijaluettelo: Attila hallitsee hunneja, (H)ermanarik gootteja, Becca böömejä(?), burgundeja Gifca, keisari kreikkalaisia hallitsee, **Kälik* finnejä, Hagen holmrygejä, Henden glommeja.⁴⁴ Toisin sanoen **Kälik*-Kaleva oli sijoitettu aikaan, jolloin mm. hunnien Attila († 453) valloitti Eurooppaa, ja jolloin itägoottien Itämereltä Mustalle merelle vaikuttanutta mahtia johti Hermanrik, joka oli tehnyt hunnien hyökätessä itsemurhan v. 375. Tuolloin Itä-Rooman eli Bysantin keisari mahti oli jo vahva, Norjassa muinaisskandinaavit asuttivat vielä vain Glommenia eli eteläistä rannikkoa ja joko Gotlanti tai Länsi-Viro tunnettiin nimellä Holmrycg (? 'Saarenmaa'?). Oleellista tässä on se, että kansainvaellusten ajan jälkeisessä Pohjolassa oli keskisten germaanien poliittisesti tunnustamia itämerensuomalaisia valtakeskittymiä, joista yhtenä oli heimosuomalaisten *Finnland*, toisena ehkä Holmrike-Saarenmaa, ja kolmantena luultavasti liiviläis- tai virolaisperäisenä päällikkönimenä oli **kälik* 'kaleva'. Ajanlaskumme alkupuolen finniin yhteyksistä *Saksaan* on kertonut mm. Saxo Grammaticus Tanskan historiassaan, ja Liivinmaa oli merkittävä kaupallispoliittinen keskus 1. vuosituhannella ennen kuin katolis-saksalainen sotilasmahti valloitti sekä sen että Viron

⁴³ Halfdan merkitsee 'Puolitaania', mikä viittaa siihen, että hänessä oli puoliksi "meidän kertojien", puoliksi vierasta eli taanilaista (danilaista) verta.

⁴⁴ Pekkanen 1984, 14-18. Väittämän ydin on siinä, että alkuasuna olisi *kale* 'nuija', joka nyky-suomessa tunnetaan vain diminutiiviasussa *kalikka*, mutta joka vanhavirolaisessa asussa **kale-ga* 'se, jolla on kale' olisi ollut hallitsijasauvallisen päällikön arvonimi, nykyasussaan *kaleva*. Paralleelinen sanamuoto olisi *tukeva* eli 'se jolla on tuki'.

1200-luvun alussa.

Palaan problemaattiseen teoriaan *Pisan* matkasta. Olen vakuuttunut siitä, että *Venematkan* nimellä tunnetussa laulussa on yksittäisiä elementtejä, jotka ovat muistumia itämerensuomalaisten rannikkolaisten venein tekemistä kauppamatkoista myös Bysanttiin. Tärkeimpänä vientiartikkelina olivat turkikset. Kreikkalaisilla oli Mustanmeren ympäristössä lukuisia kauppasiirtokuntia, joista Byzantion sijaitsi Bosborin salmen länsirannalla. Rooman keisari Konstantinus Suuri valitsi sen valtakuntansa pääkaupungiksi, joka sai uuden nimen, Konstanti(nusin)napolis. 300-luvun uudisrakentamisen seurauksena suurvallan uusi pääkaupunki uljaine muureineen ja metalliportteineen nousi niemen seitsemälle kukkulalle. Pentti Pajusen⁴⁵ teorian mukaan eteläiset itämerensuomalaiset olivat matkanneet yhdessä Etelä-Baltiassa asuneiden itägoottien (runossa *Iku-Tieran*) kanssa Niemenjokea etelään, siirtyneet sieltä Dnjeprille (*suovesille*), laskeneet sen kosket (*maavedet*), tulleet alajuoksun suvantoalueelle (*merivesille*), tutustuneet siellä *merenkoiraan*, Dnjeprin jättiläissampeen, purjehtineet Mustalle merelle ja purjehtineet Bysanttiin (*Pisaan*), jonka *kultaportit* tekivät suuren vaikutuksen matkaajiin. Kaupungin edessä on 'Kultainen sarvi', pitkä länteen ojentuva lahti, jonka vedet virtaavat voimakkaasti itään sen vuoksi, että salmen länsipäähän laskeutuu Balkanilta kaksi suurta jokea. Tätä lahtea gootit kutsuivat nimellä *hurna*, joka asu on kivettynyt vanhoissa runoissa asuun *horna*. Matkalaiset kuljettivat kaupunkiin tavaraa, ja matkat olivat olleet tuottoisia, mutta toimittuaan rikollisesti kaupungin johto oli lähettänyt heidän peräänsä laivan, joka sai varkaat kiinni.

Teoria tuntuu ensi alkuun uskomattomalta, mutta sitä se ei ole, eikä *Venematka* runona pohjaudu yksittäiseen historialliseen tapahtumaan vaan ajallisesti ja paikallisesti moneen. Mutta Bysantti-teorian valossa moni yksittäinen asia voidaan sijoittaa kohdalleen. Miksi itägootit matkasivat 300-luvulla juuri Mustalle merelle? Syynä lienee juuri se, että heillä oli pitkäaikaiset suhteet esikristillisen Mustan meren keskuksiin. On turha kuvitella, etteikö niitä olisi ollut myös balteilla tai näiden pohjoisilla rannikoilla asuneilla itämerensuomalaisilla Kuurin- ja Liivinmaalla sekä Virossa. Tässä valossa on ymmärrettävissä myös se, että itämerensuomalaiset tunsivat *Pisan* pohjoispuolella olevan *pitkän perän*, *syvän sarajaksen* eli 'Kultaisen sarven' nimen gootiksi: **Hurna* = *Horna*. Tämän hypoteesin kannalta on ymmärrettävissä, miksi suomalaiset olivat kiinnittäneet kanteleen syntymyytin juuri Pohjola-Vuojola -retken menomatkalle. Sitrasoittimista ei ole kunnan tietoa kreikkalaiselta kulttuurialueelta mutta sen sijaan sitä on persialaiselta, ja Mustan meren pohjoispuoliset alueet olivat kristillisen ajan alkupuolella juuri iranilaisten paimentolaisten (avaarien ja skyyttien jälkeläisten) asuttamia. Tämän muistumana Etelä-Venäjän suurten jokien Don, Donets, Dnjepr ja Dnjestr nimet ovat iranilaista alkuperää (vrt. ossetin *don* 'joki').

⁴⁵ Pajunen 1960. Kirjoitus tulisi julkaista kriittisesti toimitettuna uudelleen.

Toisin sanoen: ehkä *kantele*-sitra todella on lainaa noilta Mustan meren pohjoispuolisilta alueilta. Mutta jos vielä palataan kansanlaulujen kuvauksiin, niin mikä muu kuin kreikkalais-roomalainen kaleerilaiva olisi voinut merenkulun historiassa olla esikuvana laajalti tunnetussa kuvauksessa, jonka mukaan⁴⁶:

<i>Tuop oil vanha Väinämöinen</i>	<i>satahanka halkasovi</i>
<i>katseli takasen ilman:</i>	<i>satap on miestä soutamassa</i>
<i>"Sekava on takanen ilma</i>	<i>tuhat ilman istumassa--</i>
<i>tuolta tuli Pohjan pursi</i>	

Laulujen *silmä* oli maalattuna kreikkalais-roomalaisten sota-alusten kokan kahta puolta, jolloin ne näyttivät kuin jättiläiskotkilta, ja yhtäaikaan liikkuvat airokerrat olivat kuin suuren linnun siivet. Korkean ja nopeasti liikkuneen laivan vaikutus pienemmillä koskiveneillä liikkuneiden turkis- ja meripihkakauppiaiden mieliin oli ollut järjestyttävä, yhtä syvä kuin maanjäristyksen kokeminen itäisellä Välimerellä, jossa odottamatta *vuoret loukki, voarat paukko, kaikki kallivot järisi*. Ja jokaisessa kaleerilaivassa oli soutajien ohessa taisteluvälmiitä sotilaita, *tuhat ilman istumassa*, odottamassa taistelun alkua.

Edelleen tästä näkökulmasta voi ymmärtää, miksi kanteleen syntymyytti on virolais-suomalainen. Se oli alun alkaenkin luotu Suomenlahden eteläpuolella, josta se oli levinnyt heimosuomalaisten alueelle. Tuon myytin vanhakantaisuus on ilmeinen, mutta sitä on ollut erittäin vaikea sitoa sitrasoitinten historiaan sen vuoksi, että sitraperiaate on läntisessä Euraasiassa nuori ja sidoksissa silkkitiehen ja varhaiskantairanilaiseen välittäjäväestöön⁴⁷. Toinen ongelma on sitra-*kanteleen* nimen alkuperä sekä sen esiintyminen jo slaavilaisen kansainvaelluksen jälkeisissä varhaisimmissa dokumenteissa. Dnjeprin-Bysantin -teoria kykenee ratkaisemaan nämä ongelmat.

Teorian mukaan itäslaavit omaksuivat lukuisia keskeisiä seikkoja iranilaisilta avaareilta siirtyessään kanta-alueiltaan koillista ja itää kohti. Näihin lainoihin kuuluu mm. sana *Bog* 'Jumala', edellä jo mainitut joennimet sekä sitra, jota itäslaavit kutsuivat jo alkuperäisellä nimellä *gusli* 'kielet'. Tämä edellyttää, että jo kantaslaaveilla oli ollut jokin kielisoitin nimeltään *gusli*, ja olen vakuuttunut siitä, että tuo alunalkuinen *gusli* oli ollut slaavien Välimeren kansoilta omaksuttu lyyrasoitin. Toisaalta olen edelleen sillä kannalla, että itämerensuomalainen sana *kantele* on balttilaista. On muistaminen, että vepsäläiset eivät tunne kalevalamittaa. Mielestäni vepsäläiset eivät ole vielä kukaan varsinaisen kansa, vaan itämerensuomalaisten ja volgansuomalaisten välissä aina eläneiden kansojen joukko, joista mm. merjalaiset ja muromalaiset ovat jo aikoja sitten muuttuneet venäläisiksi. Matti Kuusen tarjoaman selityksen mukaan⁴⁸ esivepsäläinen väestö

⁴⁶ SKVR VII, 686a, 60-66: < Arhippa Buruskainen Ilomantsin Hattupäessä v. 1846.

⁴⁷ Ks. tästä Leisiö 1997.

⁴⁸ Kuusi 1949.

oli Laatokan kaakkoiskulmilla kohdannut suomalais-virolaista perua olevan kalevalamittaisen tradition jo rautakaudella, mutta oman itäisen (volgansuomalaisen) kulttuurinsa vuoksi se ei kyennyt tätä mittaa omaksumaan. Vaikka Kuusi esitti hypoteesinsa likimain puoli vuosisataa sitten, en ole havainnut ainuttakaan seikkaa, joka horjuttaisi tuota väitettä. Vaikka siis vepäläisillä ei ole kalevalamittaista laulurunoutta, heillä on *kantele*-sitra, sillä sen omaksuminen ei ollut vaatinut systeemimuutoksia kielessä eikä musiikissa. Mutta soittimen oli ollut lainautuminen jo kauan sitten ja nimenomaan läntisemmiltä itämerensuomalaisilta, ei balteilta eikä slaaveilta.

Niin ikään olen edelleen vakaasti Eino Niemisen kannalla. Hän on selittänyt, että itämerensuomalaisten yhteinen sana *kantele* on balttilaina, ja että kantabalttilainen sana taas on saman kaltainen pluraalitantumi kuin slaavien *gusli*. Hänen hypoteesinsa mukaan kantabaltin sanalla **kan-t-la* (> *kan-t-lis* > *kañklés*) ja kantaslaavin sanalla **ga-d-slā* (> **ga-d-sli* > *gusli* ~ *gusle*) oli alkumerkityksenä 'kielet'.⁴⁹ Sekä baltit että slaavit ovat indogermaaneja ja olivat alkuaan muodostaneet yhtenäisen etelästä pohjoiseen edenneen metsäkulttuurin, ns. baltoslaavilaisen kantaluktuurin, jonka edustajilla oli saman kaltainen tapa-, kieli-, laulu- ja uskomusjärjestelmä⁵⁰. Tästä näkökulmasta on vaikea hyväksyä sekä Ilkka Kolehmainen kannattamaa ajatusta *kantele*-sanän suomalais-ugrilaisesta juuresta että Romualdas Apanavičiusin⁵¹ hypoteesia *kantele*-sitran balttilaisesta alkuperästä. Nyt tarjoamani ajatuksen mukaan kantasuomalaiset, -baltit, -slaavit sekä gootit olisivat kaikki neljä voineet omaksua sitran eteläpuolellaan asuneilta indoiranilaisilta avaareilta – jos ei jo skyyteiltä. Goottien osana oli vaeltaa Mustalle merelle ja sulautua kaakkoisen Euroopan kansoihin. Muut taas säilyttivät sitran, joka vahvimmin oli ensi alkuun käytössä itäslaavien ja balttien kulttuurissa. Näillä kansoilla oli ilmeisesti ollut käytössä kielisoittimena lyyra jo ennen sitra-kanteleen omaksumista, joten uutuus, sitra, sai sen nimen kummallakin taholla – niin kuin eteläslaaveilla sana siirtyi merkitsemään runonlaulajien jousella soittamaa superuutuutta, fiideliä nimeltään *gusle*.

Olemassa olevan käsityksen mukaan kanteleen syntymyytti liittyy kreikkalais-traakialaiseen Orfeus-myyttiin⁵². Asia lienee kuitenkin monimutkaisempi, mutta tähän en nyt puutu, sillä asia vaatii perusteellista uudelleenarviota. On totta, että antiikin kreikkalaisen perimätiedon mukaan Apollon (tai Hermes) tekivät ensimmäisen lyyran joko meressä eläneestä kilpikonnasta tai Apollonin myyttisen taivaankarjan keskuudessa liikkuneen härän sarvista. Jälkimmäinen lähenee oinonsarvisen kanteleen myyttiä. Sen rinnalla myytti jättiläiskalan *ruotoisesta*

⁴⁹ Nieminen 1963, erityisesti sivut 33-38.

⁵⁰ Ks. kirjoituksia teoksessa Gerd et Lebedev 1989.

⁵¹ Apanavičius 1994.

⁵² Ks. esim. FFPE: sivut 170-171.

romusta tehdystä kanteleesta on vanha, mutta, kuten Otto Andersson⁵³ on todennut, viittaus immenhiuksista tehtyihin kieliin on selkeästi keskiaikainen. Ja kolmanneksi: kuvaus Väinämöisen maagisesta laulusta ja soitosta on ikivanha ja alueeltaan ikileveä. Tässä mielessä poeettinen kuvaus soittimen synnystä on tärkeämpi historiallinen indikaattori kuin poeettinen kuvaus laulun maagisesta vaikutuksesta, sillä kulttuurihistoriallisesti magia oli kytkeytynyt soittimen äänen, ei laulun vaikutuksiin luonnossa. Tässä mielessä mielestäni itämerensuomalaisen ja länsikelttiläisen tradition välillä on olemassa erityisen kiintoisa paralleeli juuri lyyrasoittimen syntymyytin yhteydessä. Nimittäin irlantilaisen myytin mukaan⁵⁴:

"Olipa kerran aviopari, mies ja nainen", kerrotaan vanhassa irlantilaisessa tarinassa. "Mies oli Cuil Midhuelin poika ja tällä oli vaimona Canochlach Mhor. Nainen vihasi miestään, ja pakeni häntä metsään ja asumattomaan autiomaahan, mutta miespä seurasi häntä kaiken aikaa. Ja eräänä päivänä, kun vaimo oli saapunut meren rannikolle Camasin lähellä ja astellut pitkin rantaa, hän oli kohdannut valaan luurangon. Hän kuuli tuulen soittavan kuolleen valaan suolia ja luita ja vaipui äänistä uneen. Mutta hänen miehensä saapui paikalle ja ymmärsi, mikä oli vaivuttanut vaimon uneen. Niinpä hän palasi metsään ja rakensi *cruitin*. Hän kiinnitti siihen valaan suolista tehdyt kielet ja näin syntyi ensimmäinen *cruit*."

Tässä myytissä lyyra syntyi valaan suolista ja luista. Yhteys on selvä. Mutta miten on mahdollista, että sekä kelttiläisessä että itämerensuomalaisessa syntymyytissä soitin syntyy jättimäisen kalan luista? Tässä en kykene tätä asiaa käsittelemään. Otto Anderssonin mukaan suomalaiset ja karjalaiset lainasivat sekä sanan *harppu* että soittimen keskiajalla skandinaaveilta jousella soitettuna lyyrana eli *jouhikko-na*⁵⁵. Hän ajatteli vanhan teorian kautta, jonka mukaan suomalaiset muuttivat Virossa Suomeen vasta joskus 500-luvulla jKr. Tätä nykyä teorit ovat muuttuneet. Niin ikään tätä nykyä voidaan mielestäni ottaa vakavasti mm. se Pentti Pajusen esittämä hypoteesi⁵⁶, jonka mukaan itämerensuomalaisten keskuudessa olisi elänyt kelttiläisiä. Muistettakoon tässä, että vanhakantainen ilmaus *päivän puolella* on tarkoittanut samaa kuin auringon suunnalla etelässä. Kansanlaulujen *Päivölä* olisi tässä mielessä ymmärrettävissä etelässä olevaksi alueeksi. Pajunen tulkitsee Gallian kelttiläisten tavan seivästä vihollisotilaiden päät julkisesti kepinnokkaan tiettyihin Lemminkäisen ympärille kehiteltyihin aiheisiin. Niin ikään hän tulkitsee Lemminkäisen äidin mielestä omituiselta vaikuttavan tavan kelttiläisperäiseksi. Kyse olisi kelttipappien tavasta uhrata eläviä olentoja valtavassa ontossa pylväässä, joka sytytetään tuleen. Pajusen ajatus on mielestäni huomion-

⁵³ Andersson 1923. Myös Haavio 1952.

⁵⁴ Panum 1915, 107. Olen kääntänyt myytin tanskasta suomeksi, sillä toistaiseksi en ole löytänyt sen alkuperäistä asua.

⁵⁵ Andersson 1923.

⁵⁶ Pajunen 1960.

arvoinen, sillä tällaiset itämerensuomalaisille oudot piirteet eivät ole voineet saada runomuotoa muutoin kuin vuorovaikutuksessa kelttiläisen kulttuurin edustajien tai välittäjien kanssa. Ja ennen kaikkea: missä Euroopan musiikin historioitsija tapaa sanan *harppu*, hän ei törmää harppusoittimeen vaan lyyrasoittimeen ja keltteihin.

Tässä on lyhyesti pysähdyttävä vielä miettimään skandinaavista asua *hörpu*, jota en löydä etymologisista sanakirjalähteistä, mutta joka esiintyy islantilaisessa kirjallisuudessa asussa, jota on esitellyt Otto Andersson. 900-luvun alkupuolella kirjoitetussa *Völuspá*-runoelmassa kuvataan kuinka Eggder *sló hörpu* 'iski harppua', ja joko 900-luvun lopulle tai 1000-luvun alkuun palautuu 'Atlen laulu' (*Atlekviða*), jossa *hörpu tók Gunnarr* 'Gunnar harpun otti'.⁵⁷ Sana esiintyy vielä 1200-luvun alkuun ajoitetussa Didrikin saagassa, jossa pelimanni Isung kertoo, että Vilkingalannissa *ek kann slá hörpu ok draga fiðlu ok gígju*.⁵⁸ Niin ikään Flatöbokenissa on todettu, että *tekr Gestr hörpu sina ok slær vel ok lengi* 'Gest harppunsa otti ja soitti hyvin ja kauan'.⁵⁹ Islantilaisessa kirjallisuudessa on muitakin ilmauksia, joissa asu esiintyy (kuten *hörpustrengi* 'harpunkielet' ja *leika hörpu* 'leikkiä harppua'⁶⁰, jonka ilmauksen Agricolakin⁶¹ tunsi), mutta ajatus, että viikinkiajan islantilaisten *u*-päätteinen *hörpu* olisi ollut suomalaisen *harpun* esikuvana vaikuttaa kaukaa haetulta siitä huolimatta, että asu olisi ollut tunnettu myös muinaisnorjassa. Norjalaista asua en tunne, mutta se luultavasti oli kuulunut norjan kieleen, sillä islanti on muinaisnorjan jatkaja. Vaikka edellä jo mainittu anglosaksin *ea* = länsiskandinaavian *ö* toimii tässä (*hearpe* = *hörpu*), lyyran varhaishistoria Skandinaviassa ei tue oletusta sen lainatumisesta itämerensuomalaisilla vasta jouhikkona.

Hypoteesin muotoilua

Olen tällä haavaa tulemassa sille kannalle, että lyyrtasoitin oli syntynyt itäisellä Välimerellä, josta kantakeltit levittivät sen Euroopan mantereelle ennen kaikkea 1. esikristillisen vuosituhannen aikana. Kantakeltit nimittivät lyyraansa sen sanaperheen avulla, jonka yhtenä edustajana oli iirin *cruit*. Kantagermaanit omaksuivat kelttiläisten lyyran ja sen nimen, jonka he muunsivat omalle kielelleen mukautuvaan asuun *hrotta*>*rotta* jne. Lainautuminen oli tapahtunut kantagermaanisenä aikana, sillä pohjoisten germaanien keskuudessa oli jo kantager-

⁵⁷ Andersson 1923, 158.

⁵⁸ Andersson 1923, 176.

⁵⁹ Andersson 1923, 167.

⁶⁰ Andersson 1923, 173 ja 167.

⁶¹ Esimerkiksi Psalmissa 149: Lutherin käännös *mit -- harffen spielen sie yhm* kääntyi Agricolan kädessä (nyky)asuun *kanteleilla heidän pitää hänelle leikitsemän*.

maanisena aikana syntynyt lyyralle myös oma sana, joka oli **harppōn*-. Kansainvaellusten aikana juuri keskiset germaanit (frankit, burgundit, vandaalit, saksit, gootit jne.) olivat siirtäneet sanan sen nyt jo muinaisskandinaavisessa asussa *harpa* eteläiseen Eurooppaan, minkä seurauksena se siirtyi mm. latinaan ja italiaan.

Ilmeistä on, että keltit olivat soittaneet lyyraa kreikkalaisten tapaan plektralla. Muinaisskandinaavit kuvasivat sen soittoa sanalla *slá hörpu*, mutta myös *slá fiðlu*. Hortense Panum⁶² on arvellut, että kuitenkin varhaiset anglosaksit olivat käyttäneet plektraa, sillä soittoa kuvanneessa ilmauksessa *hearpa nāgl neóme-gende* sana *nāgl* 'kynsi' tarkoitti plektraa ja verbin *neóman* merkityksenä oli 'näppäillä'. Näin siis muusikko soitti 'harppua kynttä näppäellen'. Tapa voisi olla Englannin kelttiläistä lainaa, sillä muutoin skandinaavit näyttävät tyytyneen näppäilemään sormin.

Itämerensuomalaiset olivat jatkuvassa vuorovaikutuksessa Itämeren eteläosien kanssa. Kuitenkin se tosiasia, että sana *harppu* jäi siirtymättä mm. liiviin ja viroon viittaa sellaisiin kansainvälisiin suhteisiin, joiden ulkopuolella nämä kansat olivat. Heimosuomalaiset olivat purjehtineet Ruotsin itärannikolle ja sitä myöten *Saksaan*, ja he olivat omaksuneet *harpun* ja sitä tarkoittaneen soittimen jo ennen keskiaikaa. Tällä haavaa tosiasiat eivät anna mahdollisuutta tarkoin väittää milloin tai missä lainautuminen oli tapahtunut. Olen kuitenkin taipuvainen oletta-maan, että varsinaissuomalaiset olivat omaksuneet sen joskus kansainvaellusten aikana tai pian sen jälkeen, ja että lainaajat olivat puhuneet myöhäiskantagermaanin ja muinaisskandinaavin piirteitä sisältävää kieltä juuri *Saksassa* eli Tanskan-Saksan rannikoilla.

Tietyt *Laivaretki*-runossa olevat piirteet viittaavat siihen, että Itämeren suomalaisilla rannikkolaisillakin olisi ollut yhteyksiä Mustalle merelle. Nämä yhteydet olivat olleet paljon tiiviimpiä sekä kantaslaaveilla, jotka asuivat Mustan meren luoteispuolella, että näistä pohjoiseen asuneilla kantabalteilla. Näitten mitä epämääräisimpien muistojen perusteella on olettaminen, että rannikkolaiset olivat omaksuneet iranilaisilta lyyra-*harpusta* poikkeavan sitran. Se oli omaksumishetkellä tuttu sekä kantaslaaveille että -balteille, ja juuri kantabalteilta rannikkolaiset olivat lainanneet sen omaan kulttuuriinsa. Tuo sitra oli nykyisen kanteleen esimuoto, ja rannikkolaisilla tarkoitan tässä virolais-liiviläistä väestöä. Toisin sanoen: pohjoiset kantasuomalaiset tunsivat germaanien lyyran (nimeltään **harppōn*), mutta eteläkantasuomalaiset eivät. Tätä asiaa on hankala käsitellä sen vuoksi, että sana *suomalainen* on analyysissä vinouttava termi tilanteissa, joissa on opeoitava heimonimillä, sillä *suomalaiset* olivat heimo monien joukossa. Suomenlahden eteläpuolisista heimoista nykyisin latvialaisiksi muuttuneet liiviläiset näyttäisivät olleen keskeisessä asemassa siirtämässä eteläisten iranilaisten sitraa pohjoisemmaksi. *Laivaretki*-laulussa Väinämöinen (jonka sanan lingvistit

⁶² Panum 1915, 157.

ovat kytkeneet liiviläisten keskusjoen, Väinäjoen, nimeen) "keksii" *kanteleen* menomatalla. Ei perillä eikä paluumatalla. Tämä yhdenmukainen konstellaatio saattaa olla muistuma suhteista iranilaiseen kulttuuriin alisella Dnjeprillä, jossa siis *sitra-kantele* olisi omaksuttu.

Tästä näkökulmasta voitaisiin ymmärtää, miksi *kantele* on olemassa sitrana. Kantaslaavit tunsivat sitran ja lyyran. Heille molemmat soitinlajit olivat **gq-d-slā* 'kielet' eli nykyinen *gusli*. Kantabalttien lyyrasta en osaa sanoa mitään, mutta iranilaisperäinen sitra oli heilläkin 'kielet': **kantlā*. Pohjoisimpana eläneet liiviläiset omaksuivat soittimen niin, että sen nimeksi vakiintui jo kantaslaavilaisena aikana balttilainen nimi **kantla*. Soitin levisi kaikkien itämerensuomalaisten keskuuteen ja siihen liimautui Mustalta mereltä omaksuttu myytti lyyrasoitimen (kreikalaisten *lyran*) synnystä kuten myös myytti Orfeuksesta, taianomaisesta laulajasta.

Slaavilaisella taholla lyyra ja sitra olivat *skomorohien* soittimia, jotka kirkko kirosi. Luotan Russel Zgutan päätelmään, jonka mukaan itäslaavien *skomorohit* olivat musisoivia tietäjä-parantajia⁶³. Heidän perinteensä alkoi muodostua vakavaksi uhkaksi kristilliselle kirkolle ja sitä tietä Moskovan keisarikunnan valtapoliitikalle, joten tsaari kielsi useaan otteeseen skomorohien toiminnan ja tätä tietä myös heidän soittimensa, joista ikonografisen aineiston⁶⁴ mukaan pääteltynä keskeisellä sijalla oli ollut juuri sitra-*gusli*, suomeksi siis *kantele*. Sen mielestäni länsieurooppalaista perua ollut sukulainen, kypäränmuotoinen sitra, säilyi Volgan mutkan syrjäkulmilla kuten udmurttien ja marien keskuudessa, kun pakanallista uskontoa symboloinut lyyra katosi niin sieltä kuin muualtakin Euroopasta. Euroopassa alkoi sitrojen kulta-aika, ja sitroista ensimmäisiä ja kunnioitettuja niin Itä- kuin Länsi-Roomankin kirkon piirissä oli kolminaisuutta edustanut kolmikulmainen (*D- = Δ- = ∏-kirjaimen mukainen*) "Daavidin psalttari".

Oleellista tässä tarjoamassani ajattelussa on päätelmä, jonka mukaan valtiovalta tuhosi itäslaavien tietäjäperinteen, mutta tietäjien soittimista on jäänyt arkeologisia jälkiä. Toisaalta sitra oli säilynyt Kiovan ja Moskovan periferiassa eli Suomessa, Karjalassa, Vepsässä, Inkerissä, Vatjassa, Virossa, Liivissä, Latviassa, Liettuassa, Preussissa sekä Pihkovanmaata asuneiden luoteisvenäläisten keskuudessa.

Sanan *harppu* kannalta katsottuna historiallisena aktorina olivat toimineet vain heimosuomalaiset, jotka olivat omaksuneet sanan ohella lyyrasoitimen. Niin kuin skandinaavien nykykulttuurista arkeologinen lyyra on tyystin hävinnyt, samoin se on hävinnyt Suomesta, josta tosin ei edellä sanotusta geologisesta syystä ole edes arkeologisia löytöjä. On vain sana. Mutta tätä sanaa ei olisi ilman sen kohdetta, johon suomalaiset olivat törmänneet jo ties kuinka varhain mutta

⁶³ Panum 1915, 107. Myytti on kirjoittajan tanskasta kääntämä. Alkuperäistä asua en ole vielä tavoittanut.

⁶⁴ Tässä viitataan Tönuristin (1977A) julkaisemiin kuviin 7A ja B (sivulla 159) Vanhasta Razanista ja Kiovan. (Huomattakoon, että nimi Razan viittaa alueen muinaisiin ersämordvalaisiin.)

omaksuneet aktiiviseen käyttöönsä joskus 400-luvun jälkeen.

Tästä näkökulmasta on ymmärrettävissä, että balttilaisen ja länsislaavilaisen asutuksen risteyskohdasta, Itämeren rannikolta nykyisessä Puolassa, on löytynyt sitra-kanteleen ja lyyran risteymä liki 1000 vuoden takaa⁶⁵. Kyseessä olisi siis ollut kahden tradition diffuusio aikana, jolloin lyyra oli jo muuntumassa jousella soitetuksi. Uusi muunos, jousilyyra, oli juuri se soitin, jonka sveealaiset veivät Viron länsirannikolle, ja joka Suomessa alkoi levitä itään niin, että se vielä 1800-luvulla tunnettiin *jouhikkona*. Mutta jousilyyra ei levinnyt enää balttien keskuuteen.

Toisaalta heimosuomalaiset olivat siis sitra-kanteleen omaksumisen jälkeen lainanneet *harpun* nimellä tunnetun kelttiläisperäiseen lyyraan, joten nämä kaksi sanaa liittyivät Lounais-Suomessa kahteen eri soittimeen. Lisäksi juuri *Kanteleen synty* -myytissä esiintyvä aihe suuren kalan luusta tehdystä kanteleesta kytkee kulttuurilainan suunnan länteen, ei itäiselle Välimerelle, jossa lyyra syntyi Aurin-gonjumalan härän sarvesta tai merikilpikonnaan panssarista. Skandinaavit eivät ole tunteneet tätä aihetta, joten vaikeasti käsitettävä yhteys länsikelttiläisten merelliseen perinteeseen korostuu. Slovakiassa, Puolassa, Liettuassa ja Virossa tunnetun ns. *laulava luu* -aihelmalle perustuneen laulun mukaan murhatun haudalle kasvaa puu, josta tehdään maaginen soitin⁶⁶. Laajalti on tunnettu aihe, jossa maaginen soitin (Skandinaviassa *harpa*) tehdään murhatun luista⁶⁷. Venäläisessä perinteessä novgorodilaisen Sadko- kauppiaan laiva seisahtuu hauen selkään, hänet uhrataan ja hän soittaa *guslilla* vedenpohjassa⁶⁸. Näiden samankaltaisuuksien joukossa kuitenkin vain heimosuomalaiset, virolaiset ja länsikeltit olivat laulaneet kielisoittimesta, joka oli "ruotoista romua, kalan luista kanteletta". Mutta vaikka suomalais-karjalaisella kanteleensynnyllä on selkeät yhteydet virolaiseen, muuan ero on selkeä: missä kanteleen kertona suomalaisella taholla on *harppu*, siellä virolaisella on *pilli*⁶⁹.

II. Toinen hypoteesi: kuinka 'värttinästä' tuli pilli?

Suomalaiset ovat lopetelleet ajanlaskumme toista vuosituhatta kuuntelemalla Värttinän musiikkia. Tuhat vuotta aiemmin oli tapahtumassa jotain sellaista, joka tekee muinaissaksalaisen 'värttinä'-sanan toisen hypoteesini keskeiseksi elementiksi. Suomen kielen etymologisten sanakirjojen mukaan *pilli* on kantasuomalai-

⁶⁵ Emsheimer 1961.

⁶⁶ Norlind 1911, 141-143.

⁶⁷ Norlind 1911, 139-141.

⁶⁸ Norlind 1911, 143-144. Harvilahti 1985, 16-18.

⁶⁹ Vrt. esim. Krohn 1980, 115-123.

nen ekspressiivisana⁷⁰. Mikään tiedossani oleva seikka ei tue tätä näkökulmaa, ja suomalaisten ja karjalaisten puhaltimia aiemminkin jo käsiteltyäni oli käynyt ilmeiseksi, ettei sana rakenteeltaan voi olla kantasuomalainen saati ekspressiivinen⁷¹. Se on lainasana, jonka juurena on kantaindoeurooppalainen **spi*-sanue, jonka jäseniä taas ovat mm. latinan *spica* 'tähti' ja *spina* 'oka, piikki' sekä ruotsin *spik* 'piikki' ja suomen *spinetti* 'pikkupuikoilla varustettu klaveerisoitin'. Oleellisinta tässä kuitenkin on se Jorma Koivulehdon⁷² havainto, että suomalaisvirolainen *pilli* on palautettavissa keskiaikaisten pohjoissaksan puhujien käyttämään sanaan *spille* 'värttinä' (ks. kuva 3). Toistaiseksi ongelmana on ollut kysymys siitä, miten 'värttinää' merkinnyt sana on voinut muuttua merkitykseksi 'soitin' virossa tai merkitykseksi 'puhallussoitin' suomessa. Seuraavassa pyrin antamaan tälle kysymykselle vastauksen.

Toisin kuin sanat *harppu* ja *huilu*, *pilli* tunnetaan myös viron, liivin, vatjan ja inkeröisen kielissä. Sitä ei kuitenkaan esiinny karjalassa muutoin kuin lähellä Suomen rajaa. Tosin verbi *pillitteä* 'itkeskellä' esiintyy karjalassakin. Kehityksen ymmärtämisen esteenä on ollut se tosiasia, että germaanisissa kielissä on kaksi eri⁷³ sanaa, jotka olivat jo keskiajalla muuttuneet asultaan samankaltaisiksi. Nämä kaksi sanaa olivat yhtäältä muinaissaksan *spīl* = muinaissaksin *spīl* = tanskan *spīl* = ruotsin *spīl* > *spēl* = suomen *pele* = hollannin *spiel* = saksan *Spiel*. Tälle sanalle on ominaista pitkä ensivokaali ja vilkasta leikkimistä sivuava päämerkitys.

Toisaalta on täysin toisiin merkityksiin kytkeytynyt ja ensivokaaliltaan lyhyt sana, joka on mm. muinaisenglannin *spill* 'puola' = muinaistanskan *spille*, *spill* 'sukkulan puola' = ruotsin *spel* 'akseli, vintturi' = alasaksan *spill* = nykysaksan *Spill* = keskiajan yläsaksan *spille* = baltiansaksan⁷⁴ *Spille* 'puola'. Tämän sanan originaali on muinaisyläsaksan **spinla*, jonka johdoksia ovat mm. *spilla* 'värttinä' ja *spille* 'värttinä', ja joka taas palautuu jo edellä mainittuun indoeurooppalaiseen juureen **spi*-. Pohjois- eli alasaksalaisella alueella sanan merkitys laajeni merkitsemään mitä tahansa värttinämäisen puikon kaltaista esinettä kuten ohutta 'ruokoa' sekä värttinän tapaan toimivia esineitä, missä yhteydessä sana sai merkityksen 'akseli'. Sana on käynyt tämän merkityshehityksen läpi mm. Mecklenburgin murrealueella⁷⁵ Koillis-Saksassa, jossa ilmauksella *Spilkenbein*⁷⁶

⁷⁰ Ks. sanaa *pilli* lähteistä SKES ja SSA.

⁷¹ Leisiö 1983, 472-477.

⁷² Koivulehdon väite on esitetty lähteessä Leisiö 1983, 477-479.

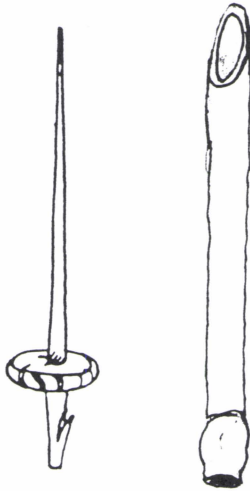
⁷³ Sanoista toiselle, nimittäin suomen *pelata*-sanan originaalille, ei ole löytynyt tyydyttävää alkupeirää. Mielestäni on kuitenkin mahdollista, että sen alkuperä on sama kuin *pillillä*, vaikkakin aivan toisin kuin voisi olettaa. Selitys on kirjoituksen lopussa.

⁷⁴ Baltiansaksalla tarkoitetaan sitä saksaa, jota mm. Virossa ja Latviassa keskiajalta alkaen asuneet saksalaiset puhuivat.

⁷⁵ MW 6: s.v. *spill*²: Ursprünglich eine kleine, oben und unten spitze Holzwalze = Spindel; > am Spinnrad die Achse; > Mühleneisen; > (Ancker)winde.

⁷⁶ MW &: s.v. *spilkenbein*: 'dünnes, wegliches Bein'.

tarkoitetaan ‘ketterää pillikinttua’. Kiintoisaa tässä on se, että itämerensuomalaisen *pillin* läheisiä juurivastineita löytyy pohjoisesta Saksasta Ala-Reinille eli hollannin kielen alueelle asti, jossa niin ikään *spillebeen* vastaa suomen ‘pillikinttua’, ja jossa *spille* oli alkanut merkitä ‘värttinän’ ohella myös vesistöissä kasvavaa ruokoa, siis *pilliä*. Kehitys on ollut selkeästi yhdenmukainen, sillä jopa englannin kielessä tähän sanueeseen kuuluva *spindly*⁷⁷ tarkoittaa suomalaisittain ‘(värttinämäisesti) ohutta’ esinettä. Tästä näkökulmasta on ymmärrettävissä, että viron *pill* ‘puola; värttinä; rulla’⁷⁸, ruotsin *spill* ‘rulla’ ja suomen *pilli* ‘puola; rulla’ ovat keskenään yhtäältä sukua ja toisaalta yhteydessä sekä alasaksan sanaan *Spille* ‘rulla; värttinä; ruoko(putki)’ että baltiansaksan sanaan *Spille* ‘ruoko, rulla, käämi’.

Kuva 3. Teräväkärkinen värttinä ja sen kaltainen käämi eli ohut ruokoputki.

Oleellista tässä kehityksessä on siis se, että vuosisatojen kuluessa solakan, ohuen ja usein teräväpäisen värttinän kaltaisia esineitä oli alettu nimittää ‘värttinää’ tarkoittaneella sanalla (joka siis tässä tapauksessa oli alun alkaen tarkoittanut

⁷⁷ Skeat: s.v. *spindle*. Tässä *spindl*-y merkitsee ‘thin like a spindle’.

⁷⁸ Saareste on kuvannut tätä Saaremaan and Kuusalun murteiden sanakirjassaan, jossa kuvataan kuinka "lõng aeti kangaskudumise tarvis p[illi]de peale, p[illi]d olid kas jämedad roopillid või heinp[illi]d; sukulase raudse varva otsas oli roogudest lõigatud p[illi]., kui se lõng oli peal, siis kutsuti *pool*".

‘jyvää’). Kehitys saksalaisella kielialueella ei ole ainutkertainen. Jorma Koivulehto⁷⁹ oli jo 1982 havainnut, että merkityksen samanlainen kehitys oli tapahtunut slaavienkin keskuudessa. Muinaisvenäjän *cevbka* oli tarkoittanut ‘puolaa’ samaan tapaan kuin nykyvenäjän *cévka* ‘puola, putki, pilli, linnun sääriluu’. Tuon sanan juurena oli kantaslaavin **cěva* tai **cěvь*, jonka johtumana on mm. ukrainan *cíva* ‘puola; putki; värttinä’. Venäläisellä taholla sanalla *cévka* ‘puola’ oli (erityisesti suomalaisen kehityksen tapaan) myös musiikkiin liittyneitä sellaisia johdoksia kuten *cevnica* ‘pilli, paimenhuilu’, muinaisvenäjän *cév'nica* ‘pilli; > lyyra’ ja niin ikään muinaisvenäjän *cév'nikь* ‘pelimanni’. On painotettava myös Koivulehdon sitä havaintoa, että tämä kantaslaavilainen **cěvь* lainautui itämerensuomeen: virossa se on *kääv*, vepsässä *käm* ja suomessa *käämi*. Sanan lainautuminen oli hänen mukaansa tapahtunut jo ennen *pillin* lainautumista, ja kiintoisasti itämerensuomalaiset olivat omaksuneet saman käsitteen sekä slaaveilta että alasaksalaisilta, minkä vuoksi meidän kielessämme sana *pilli* yhä on sanan *käämi* synonyymi.

Keskeistä tässä on se, että ruotsalaiset lainasivat sanat *spel* ‘soitto’ ja *spela* ‘soittaa’ saksalaisten sanasta *spīl*, ja että suomen sanat *pelī* ja *pelata* ovat peräisin ruotsin kielen *e*:llisestä asusta. Mutta nämä mainitut eivät liity sanaan *pilli*. Esimerkiksi Mecklenburgin murteessa sanan *Spill* merkityksenä on ensinnäkin ‘leikki; pila; peli’ ja toiseksi ‘musiikki’, erityisesti ‘tanssimusiikki’. Viimeksi mainitun merkityksen kautta on ymmärrettävissä laulu, jonka runotekstissä nuori nainen valitti kuinka *Mit mi is Spill un Dans vörbi* eli ‘kohdaltani on tanssisoitto ja tanssi loppu’.⁸⁰ Tähän yhteyteen liittyy myös sana *pelimanni* ‘soittomies’. Muinaissaksan *spilman* ilmaantui historiaan 700-luvun alussa, minkä jälkeen se levisi laajalti varsinkin Skandinaviaan (mutta ei enää muinaisenglantiin, jossa tuona aikana *spīlin* sijasta käytettiin samaa merkinnyttä termiä *gleó* (> *gleoman*), jonka perusmerkityksenä on ‘ilo; glädje’). Koko historiallinen aines osoittaa, että *spīlin* merkitykset keskittyivät tanssin ympärille. Ts. ensimmäisen vuosituhannen lopulla *spilman* (ja naisesta *spilwīp*) = merovingien *spiliman* = muinaishollannin *spoelman* sekä hieman myöhemmät flanderin *speelman* = keskialasaksan *spelman* = *spillemand* = tanskan *spillemand* = ruotsin *spelman* tarkoittivat muusikoita, jotka soittivat lähinnä tanssittavaa viihdemusiikkia. Sana levisi myös Baltiaan (mm. latvian *spehlmānis*) ja 800-luvulla muinaisvenäjään (*špilman*).⁸¹ (Felix Oinaan mukaan Lemminkäistä Karjalassa luonnehtinut ilmaus *pillopoika* oli laina muinaisvenäjän saksalaisperäisestä sanasta *špil'man*, jota oli Novgorodin ympäristön bylinoissa käytetty skomorohin synonyyminä. Täten *Lemminkäinen*,

⁷⁹ Jorma Koivulehdon ajatukset ovat lähteessä Leisiö 1983, 478.

⁸⁰ MW 6, s.v. *Spill*!

⁸¹ Salmen 1960, 22-32.

pillopoika merkitsi ‘tanssivaa nuorukaista, kiertävää muusikkoa’.⁸²) Mutta tällä ilmauksella ei ole yhteyttä samanaikaiseen *spille*-sanueeseen, jonka ydinmerkitys oli ‘värttinä’. Kuinka siis siitä olisi voinut itämerensuomalaisella taholla syntyä *pilli* ‘soitin’?

Säkipillistä sananen

Kuten Igor Tõnurist on selostanut, säkkipilli (*torupill*) on ollut tavallinen soitin Länsi- ja Pohjois-Virossa 1400-luvun lopulta alkaen⁸³. Lisäksi hän on osoittanut, että sitä vanhempi vatjalainen ja länsi-inkeriläinen *rakkopilli* edustaa varsin arkaaista yleiseurooppalaista säkkipillityyppiä, joka koostui (1) koiran mahalaukusta tai eläimen virtsarakosta tehdystä säkistä, (2) puhalluspillistä sekä (3) melodiapillistä, jossa äänen synnyttää järvikaislasta tai muusta ruokoputkesta tehty yksikkölehdykkä (*roopill* ‘ruokopilli’; kuva 4D)⁸⁴.

Keskiajan heimosuomalaiset taas tunsivat samaisen säkkipillin, josta he käyttivät yhtä ainoaa nimitystä, nimittäin *rakkopilli*⁸⁵, joka tarkoitti täsmälleen juuri eläimen rakosta tehtyä puhallinta. Kannaksella tämä soitin oli tunnettu vielä 1700-luvulla⁸⁶.

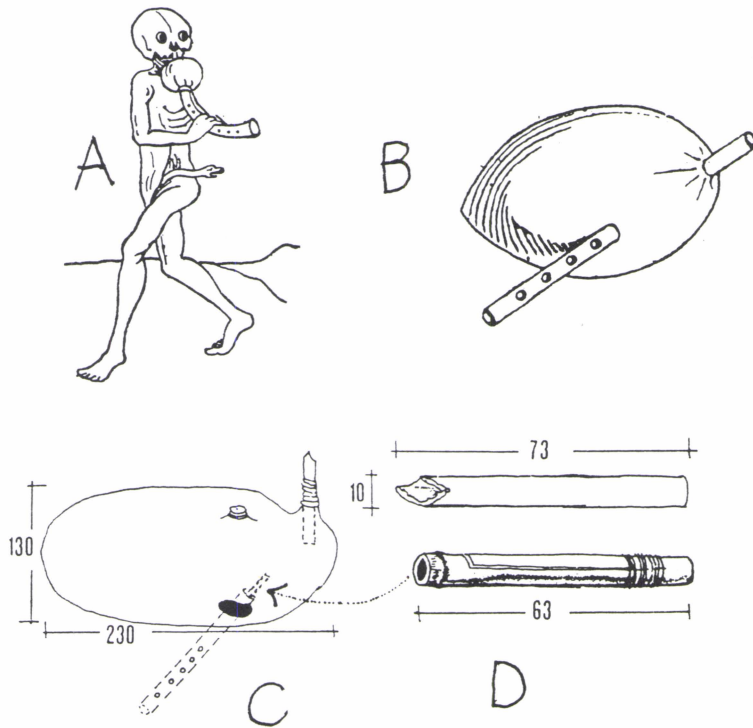
⁸² Oinas 1985, 120. Tässä on kuitenkin painokkaasti todettava, ettei *pillopoika* ole kaikille karjalaisille ollut selkeä käsite. Inkeristä Suistamolle ja Ilomantsiin tunnetussa balladissa *Miehentappajaneito* "Hannus Saaren saksalaisen" raiskaama Kaisu murhaa Hannuksen. Täten hänestä tuli *pillonieikka* eli *pillottu* merkityksessä ‘raiskattu’ ja ‘murhaajaksi ajettu; pahantekijä’. Kun Ilomantsin Mekrijärvellä laulajalle Kaisu oli *pillomus* ‘raiskattu vaimo’ (SKVR VII₂, 946: 111), toisille hän oli *pillonieikka* ‘pahantekijä’ (SKVR VII₂, 940: 59; 941: 60), mutta yhdelle *pillimys*, joka *piilittelee* (SKVR VII₂, 944: 93). Tässä ovat ilmeisesti menneet sekaisin suomen *pilli*, muinaissaksan *spiel* ‘leikki; soitto’ sekä alunalkuisen runoilijan tarkoittama *pilla* ‘vahinko, paha teko, raiskaus’, joka taas on laina kolmannelta germaanisesta *spille* ‘turmio, tuho’-sanasta (SKES: s.v. *pilla*; vrt. suomen sanaa *pillata* ‘läikyttää’ jne.). Tällaisessa monisäikeisessä tilanteessa *pillopojasta* ei ymmärtääkseni ole voinut kehittyä Karjalassa samanlaista selkeää käsitettä kuin uuden ajan Suomessa sanasta *pelimanni*. Sekaannuksen ydin on siis siinä, että karjalassa originaalin *i* oli säilyneenä, Suomessa se oli muuttunut ruotsin vaikutuksesta *e*:ksi, jolloin sanaa *peili* ei voida sekoittaa muuhun sanaan.

⁸³ Tõnurist 1978.

⁸⁴ Tõnurist 1977.

⁸⁵ Leisiö et Tainio 1988.

⁸⁶ Ks. Leisiö et Tainio 1988. Tässä skottilaisen Mathiew Guthrien antamassa tiedossa soitin oli suomeksi annettu asussa *pilai*, joka on epäilemättä sanan *pilli* virheellinen kirjoitusasu.

Kuva 4. A. Keskiaikaisessa *platerpfifessä* oli vain puhallusputki, rakko ja melodiaputki, jonka sisässä soi ruokopilli. B. Vatjalainen *rakkopilli* Igor Tönuristin (1947, 243) mukaan. C. Suomen Kansallismuseon esine F 2203 oli tehty lampaan tai vasikan mahalaukusta. Se on tallennettu 1800-luvulla mahdollisesti Vatjasta, Inkeristä tai Kannakselta. Säkkipillissä oli luinen puhallusputki (D: ylempi) sekä nykyisin kadonnut melodiaputki, jonka yläpäähän oli työnnetty kuvassa D: alempi oleva ruokolehdykkä. Viimeksi mainittu on säilynyt, mutta muutoin kuvassa C näkyvä melodiaputki on rekonstruktio. (Ks. Leisiö 1983, 184-185).

Euroopan historiaan virolaisten *torupillinä* tuntema modernimpi edustaja ilmaantui v. 1275, jolloin ranskalaisessa käsitteilyssä oli selostettu puhallus-, melodia- ja borduunaputkella (viroksi *torulla*) varustettua säkkipilliä nimeltään

muse au grand bourdon eli ‘suurella surinapillillä varustettu *muse*’⁸⁷. Vatjalainen *rakkopilli* edustaa tätä yhdellä borduunapillillä varustetun säkkipillin edeltäjää, jota oli soitettu Euroopassa jo satoja vuosia ennen 1200-lukua (ks kuva 4A). Muinaissaksalaisella alueella tuo kantamuoto oli tunnettu mm. nimellä *pläterpfife*, sanan mukaisesti ‘rakkopilli’, ja tässä nouseekin nyt esiin muuan mielenkiintoinen konstellaatio.

Tiedämme, että eteläisessä Suomessa sekä Virossa *rakkopilli* (= viron *löötspill*) oli tunnettu jo keskiajalla. Niin ikään tiedämme, että eurooppalaisen säkkipillin monikymmenisestä nimestöstä useimmat tunnettiin jo keskiajan Ruotsissa⁸⁸. Ensimmäinen havainto tässä on se, että ruotsin kielen kautta suomi tai viro eivät ole saaneet säkkipillisanastoaan. Ammattinimestä sukunimeksi muodostunut *Piipari(nen)* on osoitus siitä, että vaikka suomalaiset toki tunsivat jo keskiajalla ruotsin sanan *pipa* (joka palautuu muinaissaksan kautta latinan verbiin *pipio* ‘piipittää’, josta tulevat sekä verbi *pipare* ‘soittaa pilliä’ ja *pipa* ‘huilu’), heillä oli täytynyt jo tuolloin olla asemansa niin vakiinnuttanut sana *pilli*, ettei sellaista vanhaa merkityksessä ‘pilli’ olevaa sanaa kuten *piippa ollut kenelläkään syytä suomeen lainata. Muinaisruotsissa säkkipilli oli mm. *bælgpipa* ja *bell pipa*⁸⁹. Suomessa ei *paljeppiippaa ole.

Muinaisyläsaksan *pfife* = nykysaksan *Pfeife* skandinaavistui jo varhain asuihin *pipe* ja *pipa*, joka muinaissaksissa oli *pipa*⁹⁰. Näyttää siltä kuin tämä sana oli alkuaan lainautunut germaanisiin kieliin Sveitsin kautta merkityksessä ‘yhdenkädenhuilu’. Tämä huilu liittyi tapaan, jossa muusikko soitti samanaikaisesti sekä huilua että rumpua, ja siten se kuuluu käsitteen "pipe and tabor" piiriin. Jo vuoden 1200 tienoilla keskiajan saksassa tunnettiin sanonta, jonka mukaan "Drummel unnd Pfeiffen gehören zusammen"⁹¹. Koska tässä käytetty huilu oli

⁸⁷ van der Meer 1969, 103-104. Sana *muse* tarkoitti muinaisranskassa ‘kuonoa’, alkuaan ilmaa nuuhkivan koiran kuonoa. (Skeat 1994, s.v. *muse*¹) Sana oli siirtynyt säkkipillin nimeksi kai siinä varhemmin olleiden kuonomaisten piirteiden vuoksi. Sittemmin *muse* sai spesifisti ‘pillin’ merkityksen, mikä näkyy mm. sanoissa *cornemuse* ‘sarvikuono; -pilli’ (ransk.), *cornamuse* (ital.) (Sachs 1920, 349) tai jopa 1700-luvun ruotsin kirjallinen *saccommusæ* ‘säkkipilli’ (Allmo 1990, 31). Alun perin verbillä *muse* oli merkitys ‘pohdiskella’, ja tätä kautta se on yhteydessä sekä engl. sanaan *amusing* että epäilevävä ilmaa ‘nuuskivaan’ koiraan ja lopulta ‘kuonoon; suuhun’ jo muinaisranskassa. Curts Sachs (ibid.) on epäillyt näkemystä, jonka mukaan *cornemusen* alkuosa liittyisi ‘sarveen’. Hänen mukaansa *cornen* pohjalla oli muinaisranskan verbi *cornor* ‘puhaltaa’. Tästä näkökulmasta sanan alunalkuinen merkitys olisi ollut ‘puhkukuono’ eli ‘puhkupilli’.

⁸⁸ Ruotsin osalta ks. Allmo 1990, 28-37.

⁸⁹ Muistettakoon, että ruotsin *bælg* = *bell* eli nykyinen *bälg* ‘palkeet’ merkitsevät murteissa myös ‘nahkaa’ ja ‘rakkoa’. Onkin mahdollista, että skandinaavit olivat kääntäneet juuri alkuperäisen *pläterpfife* -sanan asuun *bælgpipa*, jolloin se olisi myös suomen *rakkopillin* täsmällinen vastine.

⁹⁰ SEO: s.v. *pipa*¹ and *pipa*².

⁹¹ Sachs 1920, 99-100.

poikkihuilu, joka Saksassakin tunnettiin jo viimeistään 1100-luvulla⁹², on oletettavissa, että *pipa*-sanue lainautui skandinaaveille samoihin aikoihin.

Itämerensuomalaiset eivät siis omaksuneet *pipaa*. On kysyttävä, miksi he omaksuivat *pillin*, joka on tuntematon merkityksessä 'soitin' muualla Euroopassa. Ensimmäiseksi on todettava, ettei *spille* 'värttinä'-sanan omaksumista voi mitenkään kytkeä itse esineeseen, sillä värttinä oli ollut käytössä jo kivikauden lopulta alkaen. Olen valmis sitomaan yhteyden säkkipillin kautta. Pohjois-Saksassa muinaissaksalaiset sanat *spīl* and *spille* olivat alkaneet jo ennen 1200-lukua äänteellisesti sulautua, minkä vuoksi esim. Mecklenburgin murteessa ne näyttävät samanlaisilta vaikka ovat eri sanoja: *Spill* 'musiikki' on siis eri sana kuin *Spill* 'puola; värttinä'. Sulautuminen oli tapahtunut jo ennen kuin skandinaavit omaksuivat nämä kaksi sanaa, minkä vuoksi tanskan *spīl* 'soitto; leikki' ei ole *spil* 'puola; värttinä'. Säkkipillin kannalta primitiivinen *platerpfife* oli vasta tämän muutoksen jälkeen mahdollista tavata asussa *platerspil*, joka sana tunnettiin saksassa, mutta joka ei levinnyt Skandinaviaan eikä Englantiin. Siinä *-spīl* on samainen 'leikkiä' tarkoittanut sana, joka tavataan 700-luvun alkupuolella sanassa *spilman*. Jos oletetaan, että *pilli* olisi yhteydessä tähän sanaan, on havaittavissa, ettei suomessa eikä virossa ole sanaa *piili, ei *piilata eikä muutaakaan sellaista sanaa, joka olisi voitu johtaa asusta *spīl*. Sen sijaan suomessa kyllä on tuon sanueen ruotsista omaksuttuja asuja kuten *pele* ja *pelata*, jotka ovat suhteellisen myöhäisiä, mutta joita ei virossa ole. Ja lisäksi asusta *platerspil* ei edes löydy yhtä vanhoja saksalaisia tietoja kuin asusta *platerpfife*, joten näitä *spīl*-loppuisia muodosteita on pitäminen *pilli*-sanan synnyn kannalta liian myöhäisinä.

Virolaiset ja suomalaiset eivät siis voineet omaksua lyhytvokaalista *pilliä* pitkävokaalisesta sanasta *spīl*. 1200-luvulla eteläsaksalainen runoilija oli laulanut seuraavat rivit mielessään rakkopilli⁹³: "Der pringt ein *blasen* und ein *ror* / Die blasen er drücket ze mang stunde / hier und her von sinem munde,--", jonka kääntäisin: 'Esille otti hän rakon ja ruo'on / rakkoa pusersi tunteja monia / sinne tänne hän edessä suunsa --'. Tuolla vuosisadalla pohjoissaksalaiset käyttivät runossa esiintyneen *ror* 'ruoko' -sanan sijalla samaa merkinnyttä *spilleä*, ja muistettakoon että myös runossa oleva *blasen* '(virtsa)rakko' juontuu samasta germaanisesta *blēs*- 'puhaltaa'-sanueesta⁹⁴ kuin *plater* '(virtsa)rakko'. Siten tässä *blasen* = *plater* ja *ror* = *spille*.

Mitä siis *platerspil* todella oli tarkoittanut? Ymmärtääkseni se tässä uudessa asussaan koostuu sanoista *plater* = *rakko* sekä *spīl* 'leikki; soitto'. Koska tästä ei kuitenkaan voida historiallisista eikä äänteellisistä syistä johtaa *pilliä*, on pakko väittää, etteivät itämerensuomalaiset edes alkuperin tunteneet tuota sanaa *pla-*

⁹² Sachs 1920, 303-304.

⁹³ Sachs 1920, 350.

⁹⁴ SEO: s.v. *blāsa* ja *blāddra*².

terspil vaan sen edeltäjän, *platerpfife*. Esivanhemmat eivät siis puhuneet *rakko-piipasta eivätkä *rakkopiillistä. Sen sijaan voidaan väittää, että viro ja suomen *pilli* juontuu säkkipillin ydinelementin alasaksalaisesta nimestä *spille* = *ror*, joka puolestaan tehtiin ruokoputkesta ja joka rakon sisässä ollessaan antoi soittimelle äänen. Jos *spille* oli viallinen, koko soitin oli viallinen. Toisin sanoen: alunalkuinen *pilli* on kuvassa 4D:alempi.

Vasta jonkin verran myöhemmin virolaiset tutustuivat myös sanaan *plater-spil*, jossa oleva *spiel* alkoi yleissaksalaiseen tapaan assosioitua myös virolaisten keskuudessa vanhempaan sanaan *spille*, ja tätä kautta itämerensuomalaisellakin alueella ‘ruokopillin’ ja ‘soittimen’ merkitykset sulautuivat.

Saksa	Tanska	Ruotsi	Viro	Suomi
<i>spīl</i> ‘leikki’ > <i>spīl</i>		<i>spēl</i>		<i>pele</i>
<i>Spille</i> ‘värttinä’			<i>pill</i> ‘putki’	<i>pilli</i> ‘putki’
<i>Spill</i> + + <i>spīl</i>				
	<i>spiel</i> ‘soitin’		<i>pill</i> ‘soittoputki’	<i>pilli</i> ‘soittoputki’
<i>pfīfa</i> >	<i>pibe</i>	<i>pipa</i>		<i>piippu</i>
<i>pfiffer</i> = <i>pijper</i> >		<i>pipare</i> > <i>piibar</i> ‘huilu’		<i>piipari</i> ‘leikari’

Taulukko 2. Virolais-suomalaisen *pillin* eli ‘putken; soittoputken’ kehittyminen keskiajan alasaksalaisten sanojen *spīl* ‘leikki’ ja *spille* ‘värttinä; ruokoputki’ sekoittumisesta.

Mietelmiä

Keskiajan virolaisille säkkipilli oli uutuus. He tekivät sen alasaksalaisten lailla esimerkiksi eläimen mahalaukusta tai virtsarakosta, minkä vuoksi he kutsuivat sitä ‘rakoksi’. Mutta soittimen melodiaputken päähän työnnettiin hienovaraisesti viritettävä ruokoputki, johon oli viilletty palkeenkieli. Mikä tahansa olikaan säkkipillin keskiaikainen nimi virossa, tämän kriittisen osan nimen virolaiset omaksuivat lainanantajien kielestä: *spille* > *pilli*. Saman tekivät lounaissuomalaiset, jotka olivat voineet omaksua tuon sanan alasaksalaisilta omia teitäänkin, mutta jotka mitä todennäköisimmin omaksuivat sen säkkipillin osana virolaisilta. (Erilliskehityksellä tarkoitan sitä prosessia, jonka seurauksena *soropillistä* eli alkuaan *soraäänisestä* **spillistä* tuli Suomen ja Karjalan eittämättä yleisin

sormiaukollinen soitin.⁹⁵). Saksalaisella taholla ‘tanssileikkiä’ merkinnyt *spil* oli alkanut sekaantua sanaan *spill* ‘värttinä’ ilmeisestikin sen vuoksi, että tämän sanan yhdeksi merkitykseksi oli kehittynyt myös värttinää muistuttava ruokopilli, jota taas käytettiin soittimena tai säkkipillin soivana osana. Tätä kautta tuli mahdolliseksi muokata yhdyssanoja, joissa *spil-spille* sulautui asuksi *spiel=spil=spel* ja jotka saivat samalla aivan uuden merkityksen, nimittäin ‘soitin’. Mutta itämerensuomalaiset olivat omaksuneet sanan *pilli* nimenomaisesti merkityksessä ‘ruokoputki; käämi’. Mainitun saksalaisen kehityksen seurauksena myöhäiskeskiaikainen uudissana *spiel* ‘soitin’ alkoi vaikuttaa myös siihen, minkä vuoksi sana tätä nykyä tarkoittaa virossa ruo'on ohessa myös ‘soitinta’ ja suomessa ‘puhallussoitinta’. Haluan korostaa tässä sitä, että *pillin* lainautuminen oli tapahtunut jo hyvin varhain, mikä on ainoa selitys sille tosiasialle, etteivät virolaiset sen kummemmin kuin varsinaissuomalaisetkaan lainanneet jo sinänsä varhais- ta saksalais-skandinaavista *pipa*-sanuetta (vrt. taulukkoa 2).

Tässä suhteessa ajaudun siis selkeään ristiriitaan Per-Ulf Allmon kanssa. Erinomaisessa teoksessaan Itämeren maiden säkkipillistä hän väittää, että virolaisten ja suomalaisten säkkipilli on perua niistä vierailuista, joita hansakauppiat tekivät näiden satamiin.⁹⁶ Vatjan, Inkerin, Kannaksen ja Etelä-Suomen sana *rakkopilli* on yksi tekijä, joka vastustaa tätä väitettä. Missään itämerensuomalaisessa kielessä ei ole jälkeäkään hansakauden saksankielessä suosiotaan kasvattaneesta sanasta *sacphife*, joka olisi muuttunut asuksi *sakkapiippe, *sakkahiippa tms. Virossa *rakkopillin* täsmällinen vastine *lõõtspill* ei ole asussa *lõõtspiipp eikä *torupill* asussa *torupaipp. Mielestäni on aivan selvää, että virolais-suomalainen rannikkoväestö oli omaksunut jo varhain arkaaisimman *rakkopillin*. Keskiajan loppupuolella hansakauppiat olivat epäilemättä kuljettamassa uudenlaista borduunallista säkkipillää itään, ja vasta tämän prosessiin muistumana on nimitys *torupill*, jossa sana *toru* ‘putki’⁹⁷ oli kohdistettu suureen bordunapilliin.

On syytä miettiä, mistä sana on konkreettisesti voitu lainata. Muinaishollannin kielessä oli sanalla *spille* ollut aivan sama merkitys ‘kapea, pitkä ruokoputki’ kuin itämerensuomalaisella *pillillä*, ja sen synonyyminä on ollut *bies* ‘ruokopilli’. Mutta hollannissakaan *spille* ei merkitse puhallussoitinta kuten suomessa. Tämä tosiasia tukee kahta edellä esitettyä väitettä: *pillin* alkuperä oli säkkipillin sisässä olleessa lehdykässä, joka tehtiin ruokoputkesta. Merkitys ‘soitin’ on liimautunut *pilliin* itämerensuomalaisella alueella vasta sen jälkeen kun saksalaisella alueella *spiel* oli saanut merkityksen ‘soitin’. Borduunallinen säkkipilli oli otettu Euroopassa käyttöön viimeistään 1200-luvulla. *Rakkopillin* lainautuminen itämerensuomalaisiin rannikkokulttuureihin oli tapahtunut tuota jo aiemmin.

Alasaksalaiselle kielialueeseen kuulunut muinaishollanti on kiintoisa yhdys-

⁹⁵ Ks. tästä Leisiö 1983.

⁹⁶ Allmo 1990, 304.

⁹⁷ Viron sanan *toru* ‘putki’, alkuperä on epäselvä, sillä se erotetaan sanasta *tõri* ‘torvi’.

lenkki itämerensuomalaisten ja keskieuropalaisten välillä. Latinan kielellä oli todettu v. 1515, että *traxi fistulam meam in meum saccum* 'pistän ruokopillin säkkiini'. Ruotsissa tämä esiintyy asussa *stoppa pipan i säcken*, jossa *pipa* on latinan *fistula*. Hollannissa sama on sanottu sekä asussa *de spillen in de zak steken* 'he pillit säkkiin pistävät' että *zijn biezen pakken* 'pakata ruokoputkensa (säkkiin)'. Suomessa sama on ilmaistu keskiajalta alkaen sanonnalla *panna pillit pussiin*. Tässä siis *fistula* = *spille* = *bies* = *pilli*. Ilmaisulla on lukuisia merkityksiä (kuten 'antaa periksi; luovuttaa'), mutta sen alunalkuinen merkitys oli hyvin konkreettinen: muusikko työnsi melodiaputken päähän työnnetyn lehdykän (*spille* > *pilli*) säkissä olevan reiän läpi itse ilmapussiin ja alkoi soittaa. Varsinkin sotilassoittajille tämä merkitsi lähtöä marssille ja siirtymistä soittaen muualle, josta taas on kehkeytynyt merkitykset 'lähteä; lopettaa; luovuttaa'.

Kun vielä hollannin *spillebeen* tunnetaan suomessa *pillikinttuna*, voidaan vakavasti kysyä, miksi tällaiset samuudet? Niin ikään voidaan kysyä, oliko sattumaa, että Liivinmaan ensimmäiset käännyttäjät 1100-luvun lopulla tulivat Schleswig-Holsteinista, ja Liivinmaan tuleva piispa Albert Bremeniläinen oli juuri Bremenin hiippakunnan lähettäjä⁹⁸. Näitä alueita itämerensuomalaiset olivat kutsuneet *Saksaksi*. Schleswig-Holsteinin länsipuolella oli Friesinmaa ja itäpuolella Mecklenburg. Miksi siis Liivinmaan pakanoiden käännyttäjäksi v. 1201 oli valittu juuri Albert? Ja miten tämä seikka käy yksiin sen Heikki Klemetin (epäluotettavaksi väitetyn) väittämän kanssa, että varhaisella keskiajalla juuri friiseillä ja eteläpohjalaisilla oli ollut kanssakäymistä ennen Hansan syntyä – eli jo pakanuuden ajan jälkipuolelta alkaen?

Voin vetää tästä sen johtopäätöksen, että virolaisilla ja heimosuomalaisilla oli ollut suorat yhteydet kansanlaulussa mainittuun "Saksan saaristoon" eli Tanskan ympäristön rannikkomaihin. Itse asiassa Väinäjoen liiviläisillä oli aina Riiian saakka sisämaassa jo viimeistään 1150-luvulta alkaen ollut virallisia kahdenkeskisiä kauppasuhteita, sillä Liivinmaan kronikan alussa (I:2) todetaan, että "--Saksan niillä kauppialla, joilla oli liiviläisten kanssa ystävyyssojmus⁹⁹, oli taajaan tapana käydä laivoillaan Väinäjokea myöten Liivinmaalla.". Liiviläisillä oli ollut suhteita varmaan jo aiemminkin, mutta tuolloin 1100-luvulla kaupunkikumppaneina tiedetään olleen mm. Bremen, Lybeck, Segeburg sekä eteläisessä Loccum ja Magdeburg. Kaikki ovat alasaksalaista aluetta. Säkkipilli oli omaksuttu borduunattomana rakkopillinä jo ennen Liivinmaan poliittista valloitusta 1200-luvun alussa. En väitä, että se olisi omaksuttu friisiläisiltä, vaan yleisemmin alasaksan kielipartta käyttäneiltä rannikkolaisilta eteläisellä Itämerellä viimeistään 1100-luvulla. Säkkipillin siirtyminen itäiseen Eurooppaan lännestä päin näkyy siinäkin, että venäläisen säkkipillisanan *volynka* merkityksenä on 'volynolainen'

⁹⁸ Ks. Tarvel 1982 sekä itse *Liivinmaan kronikan* alkua.

⁹⁹ Henrikin ilmaus *familiaritate coniuncti* tarkoitti samaa kuin virolaisten ja suomalaisten välillä vallinnut ikivanha sepralaitos. (Sepra = viron *söber* tarkoittaa 'ystävää'.)

muistona siitä, kuinka venäläiset omaksuivat soittimen Kaakkois-Puolan ja Länsi-Ukrainan liittymäkohdassa olevan Volynon alueelta¹⁰⁰. Saksalaisten onnistuttua valloittamaan liiviläiset ja virolaiset alueet, niihin muutti alueen hallinnasta vastannutta saksalaista väestöä, joka oli peräisin juuri alasaksalaisilta seuduilta. Tästä syystä baltiansaksan vanhakantaisuuksiin kuului vielä 1900-luvulla sana *Spille* merkityksessä ‘pilli; rulla; puola; käämi’ – mutta ei ‘soittopilli; puhallin’.

III. Tiivistelmä

Itämeren alueen vanhempia kulttuurisia vuorovaikutussuhteita ei kovinkaan hyvin tunneta. Mielestäni edellä olevien seikkojen pohdiskelu tuo hyvin tämän seikan esille. Miten on mahdollista, ettei *harppua* ole virossa eikä suomalais-virolaista *pilliä* karjalassa? Vastauksia voi tarjota lähinnä sijoittamalla kysymykset joihinkin historiallisiin yhteyksiin, mihin edellä olen pyrkinyt.

Harppu-hypoteesi on syntynyt sellaiselle ajatukselle, että itämerensuomalaisista varsinkin heimosuomalaiset olivat purjehtineet Skandinavian harvaan asutuilla seuduilla jo kivikaulta alkaen ja asettuneet sinne myös asumaan, minkä asutuksen myöhempi germaaninen ja skandinaavinen paine on pusertanut alleen. Tuon sanan omaksuminen oli ilmeisesti tapahtunut olosuhteissa, joissa heimosuomalaisilla oli suora yhteys kantagermaaneihin ja muinaisskandinaaveihin mutta kantavirolaisilla ei. Heimosuomalaiset tunsivat varhaiskantagermaanisen sanan *huilu*, jonka keskiaikaista asua *swegel* Sachs oli historiallisten dokumenttien perusteella väittänyt pelkästään eteläisten germaanien jälkeläisten eli muinaisyläsaksalaisten sanaksi¹⁰¹. Miten se voi kuitenkin olla tunnettu pohjoiskantasuomessa? Tuskin muutoin kuin siten, että nyky-Tanskan ja Lounais-Suomen välillä oli ollut jo tuhatvuotinen välitön yhteys. Saman yhteydenpidon myöhäisenä jälkenä oli ollut *harpun* lainautuminen sekä sanana että näppäilyinä lyyrana. Milloin tämä laina oli tapahtunut, sitä emme tiedä, mutta sanan puuttuminen liivistä, virosta ja vatjasta sekä sen mielestäni vanhakantainen asu, puhuvat sen asian puolesta, että lainautuminen olisi tapahtunut pian kansainvaellusten jälkeen eli 400-luvulla tai myöhemmin. Kovin paljon myöhemmin tämä ei ole voinut tapahtua, sillä soitin omaksuttiin jo 1000-luvun alussa toistamiseen jousella soitetussa asussa. Niin suomalaiset kuin muutkin itämerensuomalaiset muuttivat sen aiemmin jo tuntemansa *kantele*-sitran käsitepiiriin eivätkä omaksuneet sille mitään uutta sanaa. *Harpun* omaksuminen olisi siis tapahtunut samoihin aikoihin, jolloin anglosaksit olivat siirtyneet Saksasta Angliaan ja Saxoniin ja jolloin itämerensuomalainen šamanismi oli jo muuttunut germaanisesta vaikutuksesta

¹⁰⁰ Vasmer: s.v. *volynka*.

¹⁰¹ Sachs 1920, 301, 306.

*runoi-tietäjien*¹⁰² perinteeksi väkevine loitsuineen, ja jolloin vuorovaikutus Keski-Ruotsin Sve-kansan (mahdollisesti runolaulujen *vojojolaisten*) ja näiden hallitseman *Voionmaan* kuten myös eteläisen Ruotsin muiden kansojen (kuten Sveemaan ja Göötanmaan välillä olevan Vähämaan eli Smoolannin) kanssa oli aktiivista. Kaikki tämä olisi siis tapahtunut ennen kuin heimosuomalaiset olivat alkaneet nimittää sveeja *ruotslasiksi* ja ennen kuin göötat olivat valloittaneet Voionmaan.

Joskus samoihin aikoihin, kun skandinaavit olivat alkaneet viikinkiajan jomentyä soittaa lyyraa jousella, samoihin aikoihin virolaiset purjehtivat suomalaisien tapaan Itämeren itärantoja etelään, jossa oli 1. vuosituhannen lopulla kehittynyt myös länsislaavilaisia yhteiskuntia suurine kauppakeskuksineen. Miten tahansa prosessit olivat todellisuudessa edenneet, virolaiset ja suomalaiset olivat tutustuneet pohjoissaksalaisten säkkipilliin. On aivan mahdollista, että ensimmäisinä sen omaksuivat virolaiset, joilta sen saivat lounaissuomalaiset. Tämä oli tapahtunut jo ennen ristiretkiä ja tätä kautta itämerensuomeen vakiintui alasaksan erityistermi *spille*, joka tarkoitti säkkipillille äänen antanutta ruokoputkea, käämiä. Tälle soittimelle ainakin suomalaiset antoivat saksalaiseen tapaan nimeksi *rakkopilli*, jota virossa ei liene tavattu, mutta jonka synonyyminä on *löötspill*. Tämä sana, pilli, kuului suomalaisten ja virolaisten sanastoon jo silloin, kun ristiretkeläiset alistivat Rooman paavin alaisuuteen näiden maat. Ja vaikka viron ja vatjan *pill* merkitsee 'soitinta', karjalaan levinnyt *pilli*-sanue säilyi sanan alunalkuisessa merkityksessä (*spille=bies* 'ruokoputki; kaisla'), eikä siihen ehtinyt tarttua alasaksalaisella taholla tapahtunut prosessi, jossa *spiel* ja *spill* lankesivat äänteellisesti yhteen, ja sanalle *spill* syntyi myös merkitys 'soitin'.

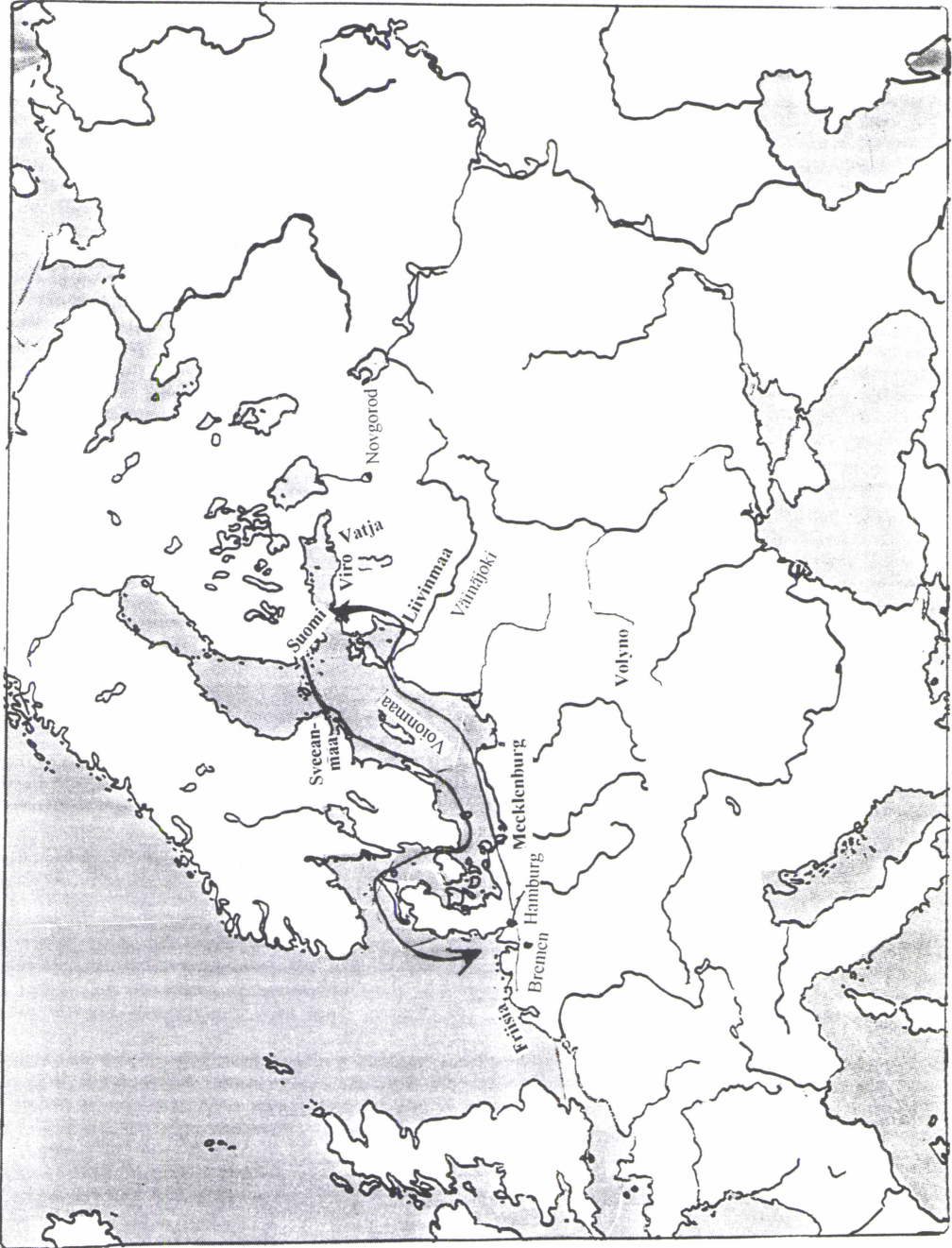
Palattakoon vielä kysymykseen sanojen *spille* ja *spil* suhteesta. Germaanisten kielten joukossa on mielenkiintoisena ilmauksena ruotsin *spelrum* = tanskan *spillerum* = saksan *Spielraum* 'pelitila', jossa *spielen* pohjana on merkitys 'röra sig; liikkua', ja näin ilmauksen ydinmerkityksenä on tila(nne), jossa voi liikehtiä vapaasti¹⁰³. Sanan pohjalla on muinaissaksin verbi *spilôn*, islannin *spila* ja ruotsin *spela*, joilla kaikilla on juurimerkityksenä 'röra sig livligt'. Jos katsotaan, että *spille* 'värttinä' palautuu ikivanhaan juuriverbiin *spen* 'kehrätä (värttinällä)'¹⁰⁴, ja jos muistetaan miten värttinä kieppuu väkkäränä itsensä ympäri, voidaan hyvin ymmärtää, miksi *spela*-sanueen juurena on 'liikkua eloisesti'. 600-luvun muinaissaksan puhujat olivat hyvinkin voineet assosoida väkkäränä pyöriineen värttinän liikkeen ammattimaisesti tanssineen ja soittaneen *histrion* tai *mimusin* liikehdintään, ja kutsua häntä sanalla *spilman*. Tässä sana oli siis alkuaan tarkoittanut yleisesti 'väkkäräistä' tai 'punojamiestä' eikä spesifisti nykymielessä 'peli miestä'. Nuo merkitykset olivat tarttuuneet tähän sanaan vasta seuraavien

¹⁰² SKES: s.v. *runo*.

¹⁰³ SEO: s.v. *spel*¹; *spela*.

¹⁰⁴ Vrt. SEO: s.v. *spinna*, *spidel*² ja *spänna*.

vuosisatojen myötä. Vaikka sellaiset sanat kuin *spinna*, *spänna*, *spindel*, *spille*, *spiel*, *spel*, *spela*, *pelata* ja *peli* voitaisiinkin palauttaa samaan indoeurooppalaiseen kantaan *spen* 'kehrätä (värttinällä)' (<*spi- 'tähkä, piikki oka'), itämerensuomen *pilliä* ei voidaa johtaa kuin tuohon sanueeseen kuuluneen muinaisalasaksalaisen *spillen* kautta.

Kuva 5. Hypoteettinen vuorovaikutusreitistö. Ylempi reitti liikkui Suomen, Skandinavian itärannikon ja "Saksan saarten" välillä. Sen yhteyteen voidaan sijoittaa sekä *harppu*-lyyrän että *huilun* ja sanaan erityisesti liittyneen *pitkähuilun* omaksuminen. Alempi suuntautuu yläsaksalaiselta alueelta Liivinmaan ja Viron kautta Suomeen, jos kohta ylempi tiekin oli käytössä. Tämä liittyy *pilli*-sanan omaksumiseen ja sen merkitykseen 'soitin'. Molemmat reitit olivat käytössä esikristillisenä aikana.

Lopullisena päätelmänä on mielenkiintoinen täysympyrä, joka kuvaa itämerensuomalaisten kulttuurissa tapahtuneita sellaisia prosesseja, jotka katkesivat varsinaissuomalaisten alistuttua germaanien jälkeläisistä ruotsalaisille, mutta jotka ovat selkeästi käynnistyneet uudelleen 1800-luvulta alkaen ja varsinkin Suomen liittyttyä EU:hun. Heimo- eli varsinaiset suomalaiset olivat matkanneet meritse aina Tanskan läntisille rannikoille ja Friesinmaalle Pohjanmerellä. Tätä tietä he olivat omaksuneet puunkuoresta tehdyn pitkähuilun jo pronssikaudella, noin 3000 vuotta sitten, ja samaa tietä näppäilyyn lyyran rautakaudella. Toisaalta samoilta yläsaksalaisilta seuduilta oli lähtöisin prosessi, jonka seurauksena liiviläiset ja virolaiset omaksuivat 1000 vuotta sitten säkkipillin, jolle äänen antanutta ohutta ruokoputkea he nimittivät lainanantajien tapaan *pilliksi*. Kun säkkipilli saavutti varsinaissuomalaiset, ympyrä oli sulkeutunut. Ja tästä näkökulmasta varsinkin Etelä-Pohjanmaan gregoriaanisina moodeina toteutunut rekilauluperinne saa aivan uuden näkökulman – nimittäin silloin kun asiaa tarkastelee unkarilaisen *Gabor Lükön* teorioiden pohjalta. Niin ikään voidaan ryhtyä tarkastelemaan uudelta kannalta mm. suomalaisten kalevalaista runomelodiikkaa, jonka selkeästi tonaalinen rakenne on ollut jo kauan musiikintutkijoiden kummajaisena.

Lähteet

- Allmo, Per-Ulf 1990. *Säckpipan i Norden. Från änglars musik till Djävulens blåsbälg*. Stockholm & Uppsala: Musikmuseets skrifter 18.
- Andersson, Otto 1923. *Stråkharpn. En studie i nordisk instrumenthistoria*. Helsingfors.
- Apanavičius, Romualdas 1994. *The Origin of the Musical Instruments of the Ancient Balts*. Vilnius: Vytautas Magnus University, Lithuanian History Institute.
- Beowulf. *Beowulf*. Översatt i originalets versmått av Björn Collinder. 1983 Eslöv: Natur och kultur.
- Dochartaigh, Cathair Ó. 1992. "The Celtic languages in the British Isles – yesterday and today." – *Minority Languages – The Scandinavian Experience*. Oslo: The Nordic Language Secretariat.
- Emsheimer, Ernst 1961. "Die Streichleier von Danczk." – *Svensk Tidskrift för Musikforskning*. Förtiotredje Årg. Stockholm.
- FFPE. *Finnish Folk Poetry. Epic. An Anthology in Finnish and English*. Edited and translated by Matti Kuusi, Keith Bosley, Michael Branch. Helsinki 1977: Finnish Literature Society 329.
- Fleischhauer, Günter 1964. *Etrurien und Rom*. – Musikgeschichte in Bildern. Band II, Lieferung 5. Leipzig: VEB Deutscher Verlag für Musik.
- Ganander, Christfrid 1789. *Mythologia fennica*. Faksimile 1984: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (Helsinki)
- Gerd, A.C. et G.S. Lebedev (editors) 1989. *Slavyane. Etnogenez i etnicheskaya*

- istoriya*. Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta.
- Harvilahti, Lauri 1985. *Bylinat*. Helsinki: SKS, Tietolipas 98.
- Haavio, Martti 1952. *Väänämöinen*. *Eternal Sage*. – Helsinki: Folklore Fellows Communications Nr. 144.
- Hubert, Henri 1992. *The History of the Celtic People*. Book I. London: Bracken Books (alkuaan 1934).
- Ivanov, S.A. 1995. "Feofilakt Simokatta." – *Svod drevnejših pis'mennyh izvestij o slavjanah*. Tom II. (Sostaviteli S.A. Ivanov et al.). Moskva.
- Kaukovalta, Kyösti 1917. *Uudenkaupungin historia* I. Tampere.
- Koivulehto, Jorma 1979. *Balttilaisia ja germaanisia lainakosketuksia, uusia germaanisten lainakerrostumien ikäyskriteerejä*. Esitelmä Suomalais-ugrilaisessa seurassa 20.4.1979.
- Koivulehto, Jorma 1980. *Itämerensuomalais-germaaniset kosketukset*. Esitelmä Tvärminnessä (käsikirjoitus).
- Krohn, Kaarle 1918. *Kalevalankysymyksiä* II. Helsinki: SUSA XXXVI.
- Krohn, Kaarle 1980. "Uurimisviisi näide." – *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu* II. (Toim. E. Laugaste) Tallinn.
- Leisiö, Timo 1983. *Suomen ja Karjalan torvi- ja pillisoittimet* I. Kaustinen.
- Leisiö, Timo 1985. "Gedanken über die Beziehungen von finnischen und europäischen Trompeten, Flöten und Klarinetten in der Frühgeschichte." – *Studia instrumentorum musicae popularis* VIII. (Ed. Erich Stockmann & Ernst Emsheimer). Stockholm: Musikmuseet.
- Leisiö, Timo 1995. *Kulturell stabilitet och förändring. Tre exempel*. – Finlands svenska folkmusikinstitutets småskrifter 2. Vasa.
- Leisiö, Timo 1997. *Lyyra ja Pythagoras*. – Tampere: Kansanperinteen laitoksen julkaisuja n:o 23.
- Leisiö, Timo & Tainio, Juha 1988. "*Pisti pillit säkkihinsä*". *Ajatuksia säkkipillistä Suomenlahden rantamailla*. Kansanperinteen laitos, Arkki n:o 13. Tampere.
- Litavrin, G.G. 1995. "Feofan Izpovednik." – *Svod drevnejših pis'mennyh izvestij o slavjanah*. Tom II. (Sostaviteli S.A. Ivanov et al.). Moskva.
- Lund, Cajsa S. 1984. *Fornordiska klanger - The Sounds of Prehistoric Scandinavia*. Musica sveciae. MS 101. EMI 136 1031. Stockholm.
- Lund, Cajsa S. (Editor) 1986. *Second Conference of the ICTM Study Group on Music Archeology*. Volume II: *The Bronze Lurs*. Stockholm: Publications issued by the Royal Swedish Academy of Music, No. 53.
- Lükő, Gábór 1964. "Zur Frage der Musikkultur in der slawischen Urzeit." – *Studia slavica*. Academiae scientiarum Hungaricae. Tomus X, Fasc. 3-4. Budapest: Akadémiai kiadó.
- MW 6. Wossidlo et Teuchert: *Mecklenburgisches Wörterbuch*. Band 6. 1976 Neumünster.
- Meer, van der John 1969. "Beitrag zur Typologie der Westeuropäischen Sackpfeifen." – *Studia instrumentorum musicae popularis* I. (Ed. Erich Stock-

- mann & Ernst Emsheimer). Stockholm: Musikmuseet.
- Moeck, Herrmann Alexander 1951. *Ursprung und Tradition der Kernspaltflöten des europäischen Volkstums und die Herkunft der musikgeschichtlichen Kernspaltflötentypen*. Celle. (Käsikirjoitus).
- Nieminen, Eino 1963. "Finnisch Kantele und die damit verbundenen Namen baltischer Musikinstrumente." – *Studia Fennica X₂*. Helsinki.
- Norborg, Åke 1995. *Ancient Middle Eastern Lyres*. Musikmuseets skrifter 25. Stockholm.
- Norlind, Tobias 1911. *Studier i svensk folklore*. Lund.
- Oinas, Felix J. 1985. *Studies in Finnic Folklore*. Helsinki: SKST 387.
- Panum, Hortense 1915. *Middelalderens strengeinstrumenter og deres forløbere i oldtiden I*. København.
- Pajunen, Pentti 1960. "Sherlock Holmes Sammon ryöstäjien jäljillä". – *Helsingin sanomat*. 8-osainen artikkelisarja elo- ja syyskuussa.
- Pekkanen, Tuomo 1984. "Suomen kieltä 500-luvulta." – *Journal de la Société Finno-ougrienne* 79. Helsinki.
- Saareste, Andrus 1958. *Eesti keele mõisteline sõnaraamat*. I. Stockholm.
- Sachs, Curt 1920. *Handbuch der Musikinstrumentenkunde*. Leipzig: Breitkopf & Härtel.
- Salmen, Walter 1960. *Der Fahrende Musiker im Europäischen Mittelalter*. Kassel.
- SEO. Elof Hellquist: *Svensk etymologisk ordbok I-II*. Lund: Liber Läromedel.
- Skeat, Walter W. 1994. *The Concise Dictionary of English Etymology*. Hertfordshire: Wordsworth Reference. Reprint (vuoden 1884 originaalista)
- SKES. *Suomen kielen etymologinen sanakirja I-VI*. Helsinki.
- SMS. *Suomen murteiden sanakirja II*. Helsinki 1988.
- SSA. *Suomen sanojen alkuperä*. Etymologinen sanakirja. I. Helsinki 1992. II. Helsinki 1995.
- Tarvel, Enn 1982. "Sissejuhatus". – *Henriku Liivimaa kroonika*. Tõlkinud Richard Kleis. Toimetanud ja kommenteerinud Enn Tarvel. Tallinn: Eesti Raamat.
- Todd, Malcolm 1987. *The Northern Barbarians 100 BC-AD 300*. Oxford: Basil Blackwell.
- Turunen, Aimo 1949. *Kalevalan sanakirja*. Helsinki: SKS.
- Tõnurist, Igor 1977. "Torupill Lääne-Ingeris." – *Etnograafiamuseumi aastaraamat XXX*. Tallinn.
- Tõnurist, Igor 1977A. "Kannel Vepsamaast Setumaani". – *Soome-ugri rahvaste muusikapärandist*. Koostaja ja toimetaja I. Rüütel. Tallinn.
- Tõnurist, Igor 1978. "The Estonian Bagpipe". – *The Brussels Museum of Musical Instruments Bulletin*. Vol. 6½: *The Bagpipe in Europe*. Part I.
- Tõnurist, Igor 1985. "Narodnye muzykal'nye instrumenty i etnokul'turnye svyazi narodov Vostochnoi Pribaltiki." – *Problemy etnogeneza i etnicheskoi istorii baltov*. (red: R. Volkaite-Kulikauskene, V. Mazhyulis, R. Merkene, Yu.

Yurginis, G. Chesnis). Akademia nauk litovskoi SSR, Institut Istorii. Vil'nius "Mokspas".

Walde, Alois & Pokorny, Julius. *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*. I. Berlin 1928-1930.

Vasmer, Max. *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*. 1986 Moskva.

Vilkuna, Kustaa 1964. "Kihlakunta." – *Kihlakunta ja häävuode*. Helsinki: Otava.

Zguta, Russell 1978. *Russian Minstrels. A History of the Skomorokhi*. Oxford: Clarendon Press.